

Andelsbevægelsen og den hvide mands byrde

Et bidrag til en antropologisk-historisk belysning af dansk ulandsbistand 1960-70

Af Gunnar Lind Haase Svendsen

Bladrer man i Andelsbladets årgange 1960-70 får man en fornemmelse af den bemærkelsesværdige 'tidsnød', der ramte de danske landbrugere i denne periode. Ikke mindst inden for den danske andelsbevægelse blev man pludselig bange for, at tiden »udviklingen« – løb fra en. Går man mere til bunds i 1960'ernes udviklingsretorik, viser det sig imidlertid, at en sådan tankegang baserede sig på en evolutionistisk ide om forskellige kulturers udviklingskapløb i rum. Det gjaldt her om at være på forkant med »udviklingen« og undgå at blive 'hængende' på et tidligere, mere primitivt stadie, ligesom ulandsbefolkningerne gjorde det. For de danske landbrugere betød en sådan tidslogik i første omgang, at den mere traditionelt indstillede og udviklingsfjendske del af landbefolkningen efterhånden blev anset for at være bagstræbere. Paradoksalt nok skulle denne 'indre ulandsbefolkning' ikke ophjælpes på samme måde som de tilbagestående ulandsbefolkninger i den tredje verden, som andelsbevægelsens ledere mente kunne udvikles ved brug af demokratisk baserede principper fra den klassiske danske andelsbevægelse i det 19. århundredes sidste halvdel. I Danmark skulle de primitive landbrugere derimod enten oplyses og opgraderes af en elite af foregangsmand bestående af eksperter og topledere – eller også skulle de bortrationaliseres. I denne artikel påviser cand.mag. Gunnar Lind Haase Svendsen, at en sådan argumentation baseret på begreber som 'udvikling', 'strukturændringer' samt 'ilande' og 'ulande' indebar et væld af til tider nærmest uforståelige og fornuftsstridige selvmodsigelser, som ikke desto mindre har udgjort en vigtig del af begrebsuniverset i en magtfuld verdensanskuelse, der har været dominerende helt frem til i dag.

1. Indledning

Som bekendt er vi i besiddelse af en rig litteratur om den danske andelsbevægelse.¹ Denne litteratur dækker ikke mindst perioden fra 1866 til Anden Verdenskrig og behandler hovedtemaer som andelsbevægelsens til-

---

1. Artiklen udspringer af et ph.d.-projekt med titlen »Livsvilkår og boligbyggeri i de danske landdistrikter 1950-2000«. Projektet indgår i programmet »Mennesker i det agrare landskab« under de statslige forskningsråds tværfaglige forskningsinitiativ »Det agrare landskab i Danmark 1998-2001«.

blivelseshistorie, andelsbevægelsen betragtet som økonomisk og erhvervspolitisk historie samt anskuet ud fra en religionshistorisk synsvinkel, andelsbevægelsens tilknytning til en international andelsbevægelse, dens organisatoriske karakteristika, andelsjura, o.l.² Hvad angår andelsbevægelsen i tiden efter Anden Verdenskrig, har forskningen især fokuseret på den organisatoriske udvikling, ofte i et internationalt perspektiv.³ Såvel emnemæssigt som mængdemæssigt synes der således at være et stort hul i forskningen omkring dansk andelsbevægelse i efterkrigstiden.

Denne manglende interesse kan måske forsvares, når det drejer sig om tiden efter 1970, som kan betegnes som en periode, hvor andelsforeningerne gradvist mistede en stor del af deres samfundsøkonomiske betydning, ligesom de talrige nedlæggelser af lokalforeninger vel også langt hen ad vejen betød, at andelsbevægelsen *som bevægelse* mistede sit tag i landbefolkningen. Følgelig har jeg i denne artikel valgt at belyse perioden 1960-70. Endvidere ønsker jeg at sætte fokus på et både vigtigt og spændende aspekt, som jeg mener er blevet direkte forsømt i forskningen, nemlig andelsbevægelsens fremtrædende rolle inden for dansk ulandshjælp. Jeg vil i den forbindelse i artiklens første halvdel redegøre for, hvorledes en bestemt tidsopfattelse skabte grobund for, at man inden for den danske andelsbevægelse overhovedet mente sig i stand til at hjælpe verdens fattige. I sidste halvdel vil jeg komme ind på, hvorledes det primært var akademisk uddannede eksperter, som dels opstillede en argumentation for bistanden, dels promoverede en særlig dansk andelsbistand internt i bevægelsen såvel som eksternt blandt de danske politikere.

2. Tidsfaktoren

Generelt forekommer det påfaldende, hvordan tiden blev en stadig mere betydningsfuld faktor inden for det økonomiske samarbejde i landdistrikterne i løbet af perioden 1950-70. I særdeleshed fra omkring 1960 vidner

---

2. For en oversigt over en vigtig del af denne litteratur, se Gunnar L.H. Svendsen: »Historien anskuet som et kapitalmarked. Selvorganiseringen i de danske landdistrikter 1800-1900«, *Fortid og Nutid*, 1, 2001, s. 23-51.

3. Se f.eks. Jeppe Als og Bjarne Møgelhøj: *Landbrugerindflydelse i små og store andelsselskaber*. Sydjysk Universitetsforlag, Esbjerg 1981; Torben Bager: *Landbrugskooperationens særpræg*. (Arbejdsrapport 2). Sydjysk Universitetsforlag, Esbjerg 1984; Torben Bager: *Andelsorganisering. En analyse af danske andelsorganisationers udviklingsprocesser*. Sydjysk Universitetscenter, Esbjerg 1992; Flemming Just: *Samspejlet mellem staten, landbrugsorganisationerne og landbrugskooperationen*. (Arbejdsrapport 1). Sydjysk Universitetsforlag, Esbjerg 1984.

alle kilder om, at mange landboere følte, at tiden begyndte at gå hurtigere – ja, at tiden nærmest ‘løb fra dem’. Denne opskruede tid, synes det, var på forunderlig vis forankret i en verdenshistorisk tid – *udviklingen* – som det ikke kan nytte noget at kæmpe imod.

Udviklingen – menneskets hersker

Etnologen Palle Ove Christiansen kommer i sin bog *En livsform på tvangsauktion?* ind på denne ‘udviklingen’, som eksperterne gennem 1960’erne med stort held benyttede som en slags universalargument. Men – spørger også han i forundring over denne »ny skæbnetro på udviklingens lov« – hvem er da denne ‘udviklingen’, der kan gøre alt dette ved menneskene?⁴ Og hvorfor har landbrugerne været nærmest forsvarsløse over for et sådant argument?

»At de store selskaber eller det politiske parti nogle gange gennemfører ordninger, som man selv må lide under, beklages tydeligvis, men tolkes som regel derhen, at man bliver nødt til at bøje sig for udviklingens lov og ‘følge med tiden’ ... Det, som sker [ved bestyrelsesmøder] er, at man pga. manglende mulighed for at analysere, hvad der i virkeligheden foregår, føler, at man, for ikke at stille sin inkompetence til skue, må gå ind på de betingelser, som de andre hævder er nødvendige for en ‘sund udvikling’. Derved kommer man ofte i direkte konflikt med sin egen livsforms ideologi. Men da man ikke føler sig stærk nok til selv at prøve at tage ansvaret for udviklingen – undertrykker man sin egen holdning«.⁵

De første symptomer på tidsnøden kan allerede spores i 1950’erne, men har reminiscenser, der rækker helt tilbage til Severin Jørgensens bestræbelser på at realisere »den store Andelsbygning« i modernismens store æra i tiden lige efter 1900.⁶ Ikke mindst inden for andelsmejerivevægelsen så man omkring århundredskiftet sig selv som et »Led i Udviklingen«, hvorfor man ifølge en sådan tidslogik skulle bestræbe sig på at »holde Trit«.⁷

4. Palle Ove Christiansen: *En livsform på tvangsauktion?* Gyldendal, Odense 1982, s. 167.

5. Christiansen 1982, s. 165.

6. Severin Jørgensen i *Andelsbladet*, 1901, s. 309 og 1919, s. 866. Se også Severin Jørgensen i *Andelsbladet*, 1913, s. 208. Om Jørgensens andelsidealisme, se også Gunnar L.H. Svendsen: »Centralisering eller lokalisering? Om skvadronøren Knud Thøgersen fra Kringelkøbing og andre kættere indenfor andelsbevægelsen 1900-1914«, *Tidsskrift for Landøkonomi*, 3, 187. årgang, 2000, s. 241-246.

7. *Andelsbladet*, 1901, s. 169. For en nærmere gennemgang af dansk mejeribrug og »udviklingens lov« 1950-70, se Gunnar L.H. Svendsen: »Dansk mejeribrug og ‘udviklingens lov’ 1950-70«, *Historie*, 2002 (under udgivelse).

Artiklerne i 1950'ernes årgange af *Andelsbladet* kan opfattes som et barometer på efterkrigstidens tidsnød. Her fremgår det, at udviklingen (i bestemt form) efterhånden blev betragtet som en virkelig og helt uundgåelig menneskebetvinger. I 1954 spurgte sekretær for landbrugets produktions- og afsætningsudvalg S.P. Jensen således i en artikel om de økonomiske virkninger af mekaniseringen i perioden 1949-54: »Har den af udviklingen nødvendiggjorte mekanisering kunnet svare sig økonomisk?«. ⁸ Hans konklusion var i øvrigt, at fordelene var beskedne.

Opfattelsen af udviklingen som historisk drivkraft er imidlertid tidstypisk. Allerede tidligere samme år talte FDB's direktør Ebbe Groes i en længere artikel, »Rationalisering – velsignelse eller svøbe?«, om rationaliseringsbestrebelse som »uundgåelige foranstaltninger eller forandringer i erhvervslivet«, som man nødvendigvis måtte tilpasse sig. ⁹ I 1957 udtalte forsøgsleder Aage H. Pedersen, at moderniseringen inden for mejeribrug langt fra var til ende, »idet tidens tand kræver sit, og udviklingen skrider fremad mod nye mål og åbner nye muligheder«. ¹⁰ I 1959 mente formanden for Bornholms Mejeriforening, at »udviklingen har medført, at man inden for dansk mejeribrug må tænke i store baner«. ¹¹ »Udviklingen foregår så hurtigt« fastslog statskonsulent A.P. Jacobsen i 1960, »at vi ikke kan nøjes med de traditionelle statistiske data«. Han efterlyste sociologisk-statistiske undersøgelser af landbostanden. ¹² I 1961 taltes der om, at atomalderen »holder sit indtog«, om »udviklingens hastigere tempo«, om de ting, der kan »sinke udviklingen«, osv. – de sidste to udtalelser hidrører fra Venstre-politiker og landboforeningernes formand Anders Andersen, der i særlig grad benyttede den manglende tid som et selvstændigt argument for sine erhvervspolitiske synspunkter. ¹³

Ydermere synes *Andelsbladets* redaktion generelt at have fremhævet tidsperspektivet som f.eks. i artiklen »Tidsfaktoren alvorligere end kreditstramningen« fra 1965, hvor den såkaldte tidsfaktor alene forekommer i overskriften. ¹⁴

8. S.P. Jensen i *Andelsbladet*, 1954, s. 1407.

9. Ebbe Groes i *Andelsbladet*, 1954, s. 1280.

10. Aage H. Pedersen i *Andelsbladet*, 1957, s. 459.

11. *Andelsbladet*, 1959, s. 1016.

12. A.P. Jacobsen i *Andelsbladet*, 1960, s. 53.

13. *Andelsbladet*, 1961, s. 343, 1121, 1346.

14. *Andelsbladet*, 1965, s. 1199.

Imidlertid syntes ideen om udviklingens nødvendighed i det hele taget at have gennemsyret det økonomiske samarbejde gennem perioden. Således har den også sat sig spor i andre, mere tekniske og mindre ideologiske tidsskrifter som *Mælkeritidende*, hvor der i 1964 blev talt om, at »udviklingen går den rigtige vej, og der er ingen anden«, såvel som i *Tidsskrift for Landøkonomi*, hvor man i 1965 kunne læse om den »nødvendige« og »hensigtsmæssige« udvikling.¹⁵

Denne besynderlige personificering af tiden som en usynlig hersker over menneskene syntes at kulminere i midten af 1960'erne for langsomt at ebbe ud omkring 1970 – om end den dog på ingen måde forsvandt, men blot blev et mindre synligt, ideologisk grundlag for beslutningsprocesserne. Således hævdede Anders Andersen f.eks. i 1970 i forbindelse med oprettelsen af landsomfattende andelsselskaber, at »tiden er begrænset«.¹⁶

Det er for det første betegnende, at det var en helt bestemt gruppe inden for det økonomiske samarbejde, der gav udtryk for og ofte promoverede denne specielle tidslogik. Denne gruppe bestod af funktionærer, dvs. mestendels ikke-landbrugere i form af virksomhedsledere, konsulenter, sekretærer og højtuddannede eksperter – en erhvervsgruppe, der i disse år for alvor begyndte at vokse sig stor. Disse oplyste og (ofte) internationalt orienterede folks magt bestod ikke mindst i ordets magt – eller rettere – i fremmedordenes magt. Via dem fandt et moderne videnskabsprog vej ud i landbohjemmene. Dette sprog baserede sig dels på begreber fra klassisk økonomi (rationalisering, industrialisering, mekanisering, vertikal integration mv.), dels fra social- og naturvidenskaberne (struktur, udvikling).

For det andet er det karakteristisk, at mange af disse funktionærer betonedede den historiske kontinuitet inden for andelssamarbejdet. Et enkelt eksempel er andelsslakteriernes formand, Johs. Dons Christensen, der i 1960 talte om »det velorganiserede samarbejde på alle områder« inden for andelsforeningerne, forstået som den stræben efter stordriftsfordele, der allerede tidligt var blevet igangsat af Severin Jørgensen.¹⁷

15. *Mælkeritidende*, 1964, s. 939; *Tidsskrift for Landøkonomi*, 1965, s. 207.

16. Anders Andersen i *Andelsbladet*, 1970, s. 1021.

17. Se f.eks. også *Andelsbladet*, 1951, s. 1026 og 1961, s. 793. Ikke mindst historieskrivningen bærer præg heraf, se f.eks. *Andelsbladet*, 1959, s. 263 og 629.

Hypotesen om det globale udviklingskapløb

Udviklingsbegrebet i den danske debat knytter sig til den evolutionistiske tankegang, der i Vesteuropa blev fremherskende inden for videnskabelige discipliner som biologi, politologi, historie, filosofi, sociologi og etnologi i løbet af det 19. århundrede.

Inden for socialvidenskaben blev Darwins survival-teori i *The Origin of the Species* (1859) et grundprincip i forskellige civilisationshistorier, hvor kulturer i rum – i forskelligt tempo – gennemløber stadier i tid. Tidlige eksempler herpå er Edward Tylors institutionshistorie i *Primitive Culture* (1871), Herbert Spencers fremskridtshistorie i *The Study of Sociology* (1873) og Lewis Morgans og Friedrich Engels' forsøg på at påvise familiens udvikling i henholdsvis *Ancient Society* (1877) og *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats* (1884).¹⁸

Drivkraften i disse makrohistoriske gennemgange af menneskehedens udvikling var studiet af de 'primitive samfund', der – både hos fremskridts- såvel som forfaldshistorikerne – befandt sig på de første trin af en udviklingsstige. Hermed introduceredes i brede kredse et syn på historien som et kapløb mellem kulturer og nationer, hvad enten målet for denne udvikling blev set som det kommunistiske samfund, det vestlige kapitalistiske samfund eller teknologisk perfektion.

Det lykkedes i vidt omfang de vesteuropæiske videnskabsfolk at popularisere ideen om, at historien er teleologisk, dvs. har et endemål, og at der i kulturernes kapløb findes hurtige eller 'højtstående' kulturer såvel som langsomme eller 'tilbagestående' kulturer.¹⁹ Tankegangen blev således ikke blot en grundbestanddel i de vesteuropæiske borgerskabers verdensanskuelse. Ikke mindst inden for landbruget vandt de nye ideer indpas. Dette hænger sandsynligvis sammen med den fysiokratiske verdensanskuelse, der siden midten af det 18. århundrede havde udøvet en vigtig indflydelse på erhvervet, og som netop hyldede det teknologiske fremskridt baseret på strengt naturvidenskabelig forskning.²⁰ Man kan i

18. Paul Hirst: *Social Evolution and Sociological Categories*. (Controversies in Sociology Series 5). George Allen & Unwin, London 1976. Se også Ole Høiris: »Kulturbegrebet i antropologien«, *Kulturbegrebets kulturhistorie*, red. Hans Hauge og Henrik Horstbøll. Aarhus Universitetsforlag, Århus 1988, s. 99ff.

19. Se f.eks. Edward W. Said: *Orientalism*. Random House, New York 1978; Johannes Fabian: *Time and the Other. How Anthropology makes its Object*. Columbia University Press, New York 1983.

20. Se f.eks. Hector Estrup: *Nogle grundtræk af den økonomiske teoris udvikling*. (Københavns Universitets Økonomiske Institut. Studie nr. 34). 2. udg. Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København 1998, s. 49; Henrik Preben Perregaard: *Økonomisk teorihistorie i et humanistisk perspektiv*. Systime, Århus 2000, s. 90.

hvert fald i det danske tilfælde konstatere, at de stadig mere indflydelsesrige stænder inden for de primære erhverv – og her først og fremmest bønder og fiskere – efterhånden blev dybt præget af tanken om det globale udviklingskapløb, ikke mindst op gennem det 20. århundredes første årtier.²¹

Andelsbevægelsen på 'udviklingens strøm': modernister over for traditionalister

Hvad angår de danske landdistrikter, er det karakteristisk, at sådanne oprindeligt importerede ideer efterhånden er blevet internaliserede, dvs. tilpasset en dansk virkelighed og hermed indgået som en 'naturlig' del af landboernes verdensanskuelse.

Ideen om det globale udviklingskapløb kan som allerede antydnet i første omgang spores tilbage den evolutionære tankegang, der lå bag en tidlig, dansk andelsidealisme, hovedsageligt udtrykt i Christian Sonnes sociale vision om andelsbevægelsens »sande formål« og Severin Jørgensens altruistisk-kristne vision om den store andelsbygning.²²

21. Således finder man hos de danske fiskere fra omkring 1900 en streben mod socialt fremskridt og moderne værdier som selvstændighed, uafhængighed og frihed (Torben A. Vestergaard: »Fiskerne og nationen. En erhvervsgruppes identitet, *Identiteter i forandring*, red. Hans Fink og Hans Hauge. Aarhus Universitetsforlag, Århus 1991, s. 129). Denne udvikling blev sammenfattet i følgende sætning, udtalt af dirigenten L. Pedersen på Dansk Fiskeriforenings generalforsamling ved 50 års-jubilæet i 1937: »Det gjaldt om at vokse sammen og løfte Standen« (Vestergaard 1991, s. 129). På lignende vis skrev redaktøren for *Dansk Fiskeritidende* i forbindelse med et besøg på Samsø i 1960: »Samsøfiskerne er fulgt med i og er i toppen af udviklingen, men har forstået den folkeopgave at tage det bedste fra svundne dage med over i den ny tid« (Vestergaard 1991, s. 130).

22. I sin bog *Om Arbejderforeninger*, der udkom i 1867, dvs. et år efter oprettelsen af brugsforeningen i Thisted, propagerede Sonne for »Lovene fra Rochdale« og beskrev nøgleprincipper som fordeling af overskud mellem medlemmerne »ved at tilskrives deres Konti i Forhold til det Beløb, hvorfor Enhver i Kvartalets Løb har kjøbt hos Foreningen«, dvs. dividende (§§2 og 6); fælles økonomisk ansvar (§3), åbent medlemskab (§4), og demokratiske beslutningsprocesser (§5). Disse principper skulle fremme foreningens formål, nemlig »ved frivillige Bidrag af Medlemmerne at danne et Fond for at sætte dem istand til et fordelagtigere Indkjøb af Livsfornödenheder« (§1). Imidlertid udtrykte denne formålsparagraf kun »midlet«, hvormed man kunne nå frem til det »sande« formål. Og Sonne fortsætter: »[O]verseer man dette, fæster man let Opmærksomheden fortrinsvis paa Sagens oekonomiske og reent materielle Side og taber den sande dybe og store Betydning afsyne; nei, Formaålet er at hæve den i borgerlig Henseende lavere stillede, afhængige og trykkede Deel af Befolkningen til et høiere sædeligt, intellectuelt og socialt Trin og derved til en hæderligere Plads i Samfundet« (Hans Chr. Sonne: *Om Arbejderforeninger. Til Oplysning og Veiledning*. Louis Kleins Bogtrykkeri, Kjøbenhavn 1867, s. 5).

Efter Anden Verdenskrig var der i hele den vestlige verden, inklusiv Danmark, tale om et rent teknologisk udviklingskapløb, hvis mål var øget økonomisk vækst. Inden for andelsbevægelsen viste denne påvirkning sig i en kløft mellem den påståede kontinuitet tilbage til det 19. århundrede – opsummeret i begreber som 'andelssindet', 'andelsidéen' eller 'andels-tanken' – og andelsforeningernes faktiske virke, der i mange henseender var væsensforskelligt fra tidligere praksis.²³ F.eks. kom konsulent Sigurd Nielsen fra Mejerikontoret i 1966 med følgende karakteristiske udtalelse: »Den rigtige andelsidé må indeholde, at man skal følge med udviklingen«. Her mente han udelukkende den teknologiske udvikling.²⁴

Denne kløft udvidedes hastigt gennem 1960'erne. På den måde blev tidligere tiders ikke udelukkende økonomisk betingede andelssamarbejde indplaceret på en udviklingsstige i et af ydre omstændigheder 'påtvunget' evolutionært forløb med et materielt – og ikke ideelt – endemål. Som FDB's formand, økonomiprofessor og senere økonomiminister for Venstre Poul Nyboe Andersen, fastslog i 1963: »Der er sket et skred i udviklingen, som ikke kan skrues tilbage«.²⁵

Paradoksalt nok mente flere, at denne 'udviklingens nødvendighed' ikke udelukkede frivillighedsprincippet, som det fremgår af en leder i *Andelsbladet* i april 1966. Under overskriften »Ingen tvang, men nødvendig udvikling« står der her at læse, at »ingen tvinger den enkelte landmand [til sammenlægninger]. Men de økonomiske realiteter tvinger udviklingen fremad«.²⁶ Samme mening ligger bag den tidligere omtalte Dons Christensens udtalelse angående andelsforeningernes samvirksomhed: »Udviklingen vil ... støt og roligt gå i retning af et ... nærmere samarbejde og dermed en styrkelse af kræfterne til fælles indsats – det gælder i brugs-

---

23. Om »andelssindet« skrev Poul Nyboe Andersen i 1959: »Da andelsbevægelsen slog rod i Danmark i slutningen af det 19. århundrede, blev den bygget op fra neden i form af lokale foreninger. Der var påtrængende økonomiske opgaver vedrørende produktion og indkøb, som under den tids forhold egnede sig godt til at blive løst ved et samarbejde indenfor sognets rammer eller i det højeste indenfor rammen af en købstads naturlige opland. Andelsforeningerne fik derved en så begrænset størrelse hver især, at tanken om demokratisk styreform umiddelbart kunne virkeliggøres og hvert enkelt medlem føle sig direkte engageret i foreningens trivsel. Disse forhold udgjorde således en gunstig baggrund for udfoldelsen af den vilje til samarbejde, som man ofte betegner som andelssindet. Denne gunstige baggrund må man erindre sig, når der i vore dage ofte klages over, at dette andelssind ikke i tilstrækkelig grad er til stede hos vore medlemmer« (*Andelsbladet*, 1959, s. 264).

24. Sigurd Nielsen i *Andelsbladet*, 1966, s. 171.

25. Poul Nyboe Andersen i *Andelsbladet*, 1963, s. 1280. Se også Poul Nyboe Andersen i *Andelsbladet*, 1964, s. 513.

26. *Andelsbladet*, 1966, s. 421.

foreninger og andre indkøbsforeninger lige såvel som i andelsmejerier og andelsslagterier«. ²⁷

En sådan verdensanskuelse blev efterhånden anset som objektiv virkelighed for såvel de, der priste udviklingen, som de, der beklagede den. Ligesom den blev – og stadig bliver! – bekræftet af videnskabsfolk som økonomer, politologer og historikere.

Den gruppe, der priste udviklingen, og som hovedsageligt bestod af ledende funktionærer, kan man sammenfatte som 'modernisterne'. En rapport fra 1970, *De sociale konsekvenser af landbrugets strukturændringer*, viser tydeligt, at det blandt landbrugerne selv især var de unge, veluddannede landmænd med store ejendomme og med »god viden om moderne landbrugsfaglige« metoder, der lyttede til eksperterne og moderniserede i større stil. ²⁸ Det var med andre ord hovedsageligt de unge, relativt velhavende og veluddannede landbrugere, der var modernisterne ude i de enkelte landdistriktssamfund, hvorfor netop denne gruppe ifølge eksperterne – og vel ofte også ifølge sig selv – repræsenterede 'fremskridtet' ude på landet. Heroverfor stod traditionalisterne, der hovedsageligt bestod af mindre selvstændige bønder, uddelere, mejeribestyrere, mindre virksomhedsledere mv., ofte velintegrerede, midaldrende erhvervsaktive ude i de enkelte landdistriktssamfund, som ikke sjældent gennem en lang årrække havde fungeret som lokale tillidsmænd inden for en lang række områder. Disse »småkonger« blev af modernisterne ofte anset for at være gammeldags og tilbagestående, mens traditionalisterne modsat betegnede modernisterne som materialister, ødelæggere af en gammel kulturtradition osv., og specielt de nationale andelsledere gik undertiden i disse kredse under det sarkastiske navn »storkonger«. ²⁹ Der var således i høj grad tale om et udpræget spændingsforhold mellem de to generationer. ³⁰

27. Johs. Dons Christensen i *Andelsbladet*, 1960, s. 286.

28. Gunnar Viby Mogensen: *De sociale konsekvenser af landbrugets strukturændringer*. (Socialforskningsinstituttet, publikation 49). Socialforskningsinstituttet, København 1970, s. 24ff.

29. De interessante betegnelser »småkonger« og »storkonger« kan opfattes som led i den på mange måder skjulte oprørskultur, som blev vidt udbredt i landdistrikterne fra omkring 1960 som en reaktion på rationaliserings- og centraliseringsstrømningerne. Imidlertid dukker begreberne først op i offentlighedens lys i november 1964 (*Andelsbladet*, 1964, s. 1353 og 1482).

30. Om denne generationskløft vidner også etnologen Gunnar Solvangs beskrivelse af husmandskolonien Rønhave på Nordals (Gunnar Solvang: *Husmandsliv. En etnologisk skildring af livsvilkårene i Rønhave-kolonien på Als 1925-80*. Odense Universitetsforlag, Odense 1984).

Det er karakteristisk for *modernisterne*, at de for enhver pris ønskede at være på forkant med udviklingen og herved kontrollere den. Således holdt direktør Henning Friis fra Socialforskningsinstituttet 3. december 1965 i Det kgl. danske Landhusholdningsselskab et foredrag, hvori han argumenterede for nødvendigheden af »realistisk forskning« på en lang række områder for at forhindre, at diskussionen »baseres på usystematiserede indtryk og usikre forudsætninger«. ³¹ Kun herved kunne man hamle op med »en skelsættende udvikling«: »Vi står i dag overfor de største samfundsendringer i Danmark siden industrialismens gennembrud i forrige århundrede. Der er grund til at tro, at ændringerne kan blive smertefulde, men det er netop derfor af betydning, hvis vi gennem bedre viden om udviklingen og dens konsekvenser kan gøre omstillingsprocessen mindre ubehagelig, end hvad der ville være tilfældet, hvis vi handler i blinde«. ³²

Friis' forventning om 'smertefulde' omstillingsprocesser vidner om, at ønsket om kontrol ikke så meget udsprang af en blind, tidligt modernistisk fremtidsoptimisme som af frygt for dels at komme bagud i udviklingen og således 'stå stille' i fortiden (som et nutidigt fortidslevn), dels at lade sig 'diktere' af udviklingen i fremtiden. ³³

Hvad angår frygten for at komme bagud i det globale kapløb, er følgende udtalelse fra sekretariatschef Kristian Nielsen fra De samvirkende danske Landboforeninger symptomatisk: »Det amerikanske landbrug er i teknisk henseende foran os og den udvikling, de har gennemløbet i teknisk og økonomisk henseende i de sidste 30 år, har ofte givet anledning til beundring, men jeg kan forsikre Dem om, at den udvikling, amerikanske bønder fik 30 år til, skal vi klare på 15 år. Derfor knager det i fugerne, og derfor er det svært for danske landmænd at nå at investere i tilstrækkeligt tempo i den tekniske udvikling«. ³⁴

Frygten for at blive udkonkurreret viste sig dog også som konkurrenceiver i en overlevelseskamp af darwinistisk tilsnit, hvor det altid gælder, at

31. Henning Friis i *Tidsskrift for Landøkonomi*, 1965, s. 441.

32. Henning Friis i *Tidsskrift for Landøkonomi*, 1965, s. 441. Om SFI og det »landbrugssociologiske synspunkt«, se også Gunnar L.H. Svendsen: »Hensynet til mennesket. Alliancen mellem husmænd og sociologer 1960-70«, *Dansk Sociologi*, forår 2002 (under udgivelse).

33. Samme tankegang genfinder vi hos landbrugsskoleforstander P. Sonne Frederiksen, der i samme nummer af *Tidsskrift for Landøkonomi* havde talt om, at man skulle »lede udviklingen i stedet for at lade sig slæbe af med den« (P. Sonne Frederiksen i *Tidsskrift for Landøkonomi*, 1965, s. 220).

34. Kristian Nielsen i *Andelsbladet*, 1966, s. 856.

»de andre lande står parat...«. ³⁵ Denne holdning findes opsummeret i en artikel af landbrugsskoleforstander P. Sonne Frederiksen i *Tidsskrift for Landøkonomi* i 1965. Heri siger han blandt andet: »I overensstemmelse med al kulturs grundlov, at fremskridt beror på en udfordring, et pres, må man forvente, at kampen for at klare problemerne kan resultere i en oplagt fordel; den efter en vis tid at være kommet et hestehoved foran konkurrenterne i andre lande – de konkurrenter som i kraft af større statsstøtte har forsømt at udvikle deres produktionsapparat«. ³⁶

Frygten for at gå i stå på udviklingens vej hænger snævert sammen med frygten for så at sige at blive 'løbet overende' af tiden. Her fremtrådte den fremtidige udvikling som en trussel, man skulle vogte sig for. I tråd hermed blev den teknologiske udviklings foregangsland, USA, til tider et skræmmebillede. Således udtalte direktøren for DAG, Finn Thøgersen, i 1962: »Landmanden skal ... være på vagt over for udviklingen. Hans frihed kan komme i fare. Vi behøver bare at tænke på USA, hvor den vertikale integration er drevet meget vidt, hvad mange amerikanske landmænd fortryder i dag«. ³⁷

Med henblik på at forebygge dette blev der gennem 1960'erne regelmæssigt propageret for en offensiv strategi. Ikke mindst Johs. Dons Christensen, Andelsudvalgets formand, gjorde sig i sine formandsberetninger til talsmand for en andelsbevægelse, der skulle »lede udviklingen – ikke bare følge med« eller – som det hedder i en lige så bombastisk overskrift, med omhu udvalgt af *Andelsbladets* redaktion: »Vi må gå i spidsen for udviklingen«. ³⁸

Gang på gang gentages det samme budskab: Udviklingen er et nødvendigt onde. Enten må man tilpasse sig den i dag – eller også må man bukke under for den i morgen. Fremtiden kommer truende i møde, og man må til stadighed være på forkant med den for at kunne tøjle den. Det kan synes en selvmodsigelse, at udviklingen således på én og samme tid bliver opfattet som uden for menneskets kontrol og alligevel – via viden og tilpasning – kontrollerbar. Dette paradoks fornemmede man i 1966 i en tidstypisk propagandistisk og nærmest truende leder i *Andelsbladet* med overskriften »Vi bestemmer selv udviklingen«: »Alt for mange [herhjemme] går kun tøvende og tvivlende med til at acceptere tidens nye tanker. De

35. *Andelsbladet*, 1962, s. 34. Se f.eks. også *Andelsbladet*, 1962, s. 1067.

36. P. Sonne Frederiksen: »Industrielle metoder i landbruget«, *Tidsskrift for Landøkonomi*, 1965, s. 219.

37. Finn Thøgersen i *Andelsbladet*, 1962, s. 1013.

38. Johs. Dons Christensen i *Andelsbladet*, 1964, s. 1188 og 1965, s. 1302.

kan egentlig ikke lide dem, de finder dem ikke indlysende rigtige, men de føler sig ligesom presset af de mere aktive, og så er det, at de tøvende skylder skylden på 'udviklingen' og nøjes med at gå så vidt, at de erkender og erklærer, at udviklingen kan vi ikke sætte os imod, vi må følge med udviklingen. Det må vi også – men vi behøver ikke at forstå det på den måde, at vi er helt i uovervindelige kræfters vold – at vi driver på udviklingens strøm i en båd uden ror eller årer. Det er nemlig forkert. Det drejer sig om at bruge de kræfter og midler, vi har til at kontrollere og bestemme udviklingen, så den i videst mulig grad svarer til vore egne ønsker og behov – med rimelig hensyntagen også til andre menneskers rimelige behov«. ³⁹

Til forskel fra modernisterne, der – med undtagelse af de unge, moderniserede landmænd – indgik i et magtfuldt, landsdækkende netværk organiseret ved hjælp af samvirkeforeningerne, indgik *traditionalisterne* i lokale netværk, der på landsplan var ret ukoordinerede. Inden for et beslutningssystem baseret på en korporativ organisering var sådanne geografisk spredte, lokalt forankrede netværk dog helt utilstrækkelige til for alvor at blive en trussel mod den ledende funktionærgruppe, der op gennem 1960'erne i stigende grad formede sig som en interessegruppe med varetagelse af ikke blot erhvervs- men også egeninteresser. ⁴⁰ At det på den måde lykkedes den lille gruppe, jeg har valgt at kalde modernisterne inden for landbruget, ikke blot at dominere i egne rækker, men også at udgøre en betydelig magtfaktor i samfundet som sådan, er i overensstemmelse med Mancur Olsons berømte teori fra 1965 om logikken bag kollektive handlinger, hvor pointen netop er, at små, velorganiserede grupper som oftest besejrer større, uorganiserede grupper. ⁴¹

39. *Andelsbladet*, 1966, s. 697.

40. Se også Svendsen: »Dansk mejeribrug og 'udviklingens lov' 1950-70«, 2002. For en nærmere gennemgang af opkomsten af en korporativ organisering i udlandet og i Danmark, se Gunnar L.H. Svendsen: »Fra selvorganisering til statsregulering. Smørmærkeforeningens samarbejde med staten 1900-1912«, *Bol og By*, 2, 2000, s. 73-95.

41. I *The Logic of Collective Action* konkluderer Olson således om det asymmetriske forhold mellem små og store grupper: »The smaller groups – the privileged and intermediate groups – can often defeat the large groups – the latent groups – which are normally supposed to prevail in a democracy. The privileged and intermediate groups often triumph over the numerically superior forces in the latent or large groups because the former are generally organized and active while the latter are normally unorganized and inactive« (Mancur Olson: *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1965, s. 128).

På den baggrund er det muligt at forstå den afmagtsfølelse, der efterhånden greb den del af landbefolkningen, jeg kalder for traditionalisterne. For denne gruppe forekom modernisternes bestræbelser på at 'indhente tiden' nærmest meningsløse. I modsætning til modernisternes jagt på fremtiden levede traditionalisterne nærmere i et 'altid', der var tæt forbundet med fortiden. Det mest præcise billede på dette 'altid' er livshjulet eller mere præcist *livstrappen* for henholdsvis manden og kvinden, der findes afbildet på kobberstik fra det 19. århundrede, og som man kan være heldig at støde på i et bondehjem på et frilandsmuseum. Netop livstrappen udtrykker de helt almene, traditionelle kerneværdier: menneskelivets kontinuitet og principielle uforanderlighed.⁴²

De i det 19. århundrede historisk rodfæstede, traditionelt farvede værdier inden for det økonomiske samarbejde som demokrati, selvforvaltning og lokal forankring blev mere eller mindre afviklet i løbet af et tiår – og dog var åbent oprør nede fra den jævne landbefolkning en sjældenhed. Oprøret forblev tavst. Man resignerede, for – som eksperterne jo sagde – strukturændringer kan ingen hindre. Denne smertelige erkendelse nåede købmand Kr. Jørgensen fra Jelling allerede i 1960: »Det er vel vore mange smukke nye eller moderniserede brugsforeninger, der falder folk i øjnene og får dem til at sende den lille købmand, som ikke godt kan følge med, en medlidende tanke, og det er forståeligt. Han er jo også et menneske med samme ret til livet som alle vi andre. Men strukturændringer kan ingen hindre. De tvinger tid efter anden mennesker til at forlade et hensygnende erhverv og gå over i et andet uden derfor at gøre nogen overflødig. Det er livets vilkår, som vi alle – den lille købmand indbefattet – er undergivet«. ⁴³

Man finder i dette citat en mærkværdig blanding af en moderne og traditionel tankegang – det sidste af de mest rettro modernister betegnet som »lokalpatriotisme« og »forløren romantik«. ⁴⁴

42. Om de ældre landbrugere fortæller Palle O. Christiansen: »De kan lide deres liv, som det er, og jorden har måske også for dem en særlig værdi, som tilhører en anden sfære end den markedsøkonomiske. De har følelse og veneration for den, eller som en gårdejer sagde: 'Hvor meget har man lov til at tage med herfra: hvor meget bekommer det os at forandre?' Han tænkte på, at han i sin tid overtog gården billigt fra faderen, på hvad hans to ældre brødre, som stadig levede, ville sige, hvis han solgte gården, og på sine børn. Han opfattede sig mere som forvalter af noget, som hørte slægten til, end som forretningsmand med en anonym kapital« (Christiansen 1982, s. 50; se også s. 24, 27 og 83).

43. Kr. Jørgensen i *Andelsbladet*, 1960, s. 395.

44. Se f.eks. *Andelsbladet*, 1965, s. 1366-1367.

De 'primitive' landbrugere

Fra omkring 1960 blev tiden ikke blot i kvantitetsmæssig forstand en knap ressource – en tidsfaktor. Den kom til at påføre mennesker positive eller negative kvaliteter som enten 'højtudviklede' eller 'tilbagestående' og blev herigennem et vigtigt klassifikatorisk princip på samme måde som land-by- modsætningen.

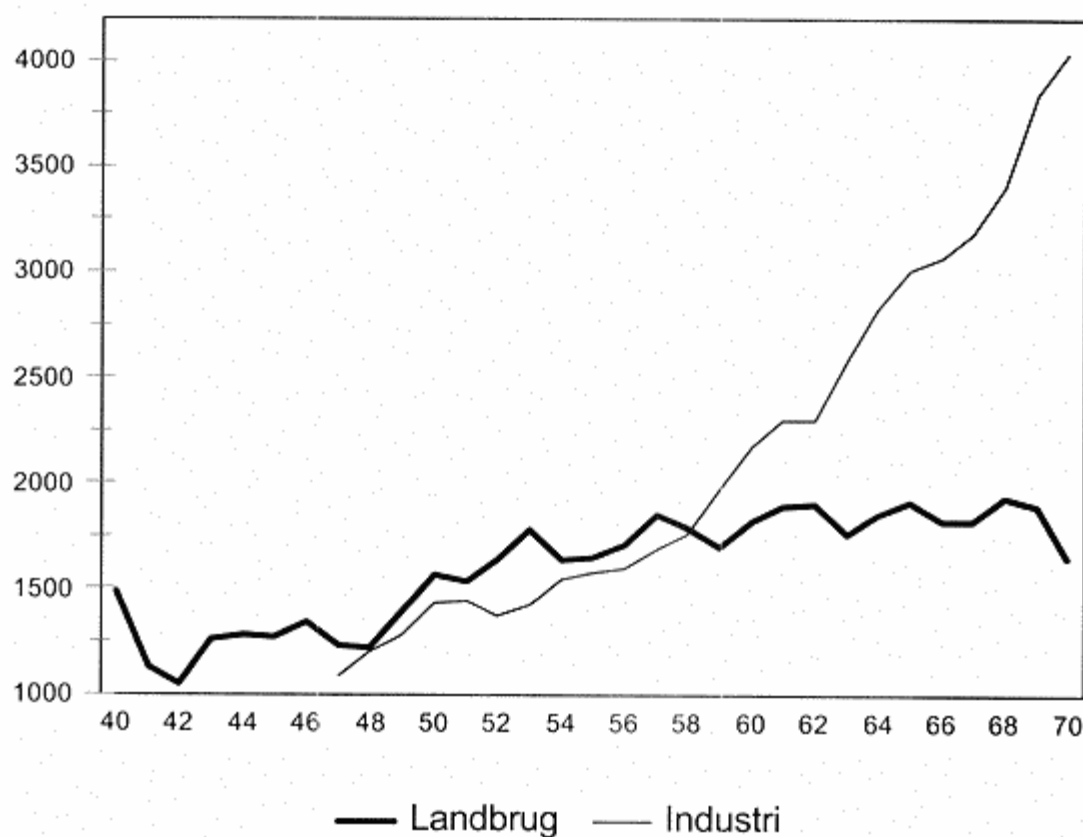
Mere specifikt byggede et sådant klassifikationsprincip på forestillingen om det globale udviklingskapløb – en teoretisk konstruktion, som fra og med det 19. århundrede var blevet muliggjort ved en sammenkædning af forestillingen om en universel, evolutionær tid og et globalt rum, men som i det 20. århundrede både på nationalt og internationalt plan kom til at fungere som et vigtigt redskab for social klassifikation: »Social classification on a time scale allows for social mobility, the opportunity or even obligation of catching up with the time-lag, of reforming away backwardness in favour of an implied homogeneous, industrial modernity«. ⁴⁵

Der er her mere præcist tale om et magtforhold, der fremkommer og fastholdes ved, at nogle mennesker placerer andre mennesker *i en anden tid*. Antropologen Johannes Fabian har i den forbindelse argumenteret for, at antropologien – først og fremmest via det klassiske antropologiske feltarbejde – har ført til en »allochronic discourse«, dvs. »a science of other men in another Time«. ⁴⁶ En sådan allokron (andentidslig) diskurs skal opfattes som en 'tids-politik', som ideologisk kom til at legitimere en bestemt 'geo-politik': »Among the historical conditions under which [anthropology] emerged and which affected its growth and differentiation were the rise of capitalism and its colonialist-imperialist expansion into the very societies which became the target of our inquiries. For this to occur, the expansive, aggressive, and oppressive societies which we collectively and inaccurately call the West needed Space to occupy. More profoundly and problematically, they required Time to accomodate the schemes of a one-way history: progress, development, modernity (and their negative mirror images: stagnation, underdevelopment, tradition). In short, *geopolitics* has its ideological foundations in *chronopolitics*«. ⁴⁷

45. Torben A. Vestergaard: »Traditional Fishermen in Modern Danish Society«, *FOLK. Journal of the Danish Ethnographic Society*, 31, 1989, s. 151.

46. Fabian 1983, s. 143.

47. Fabian 1983, s. 143-144.

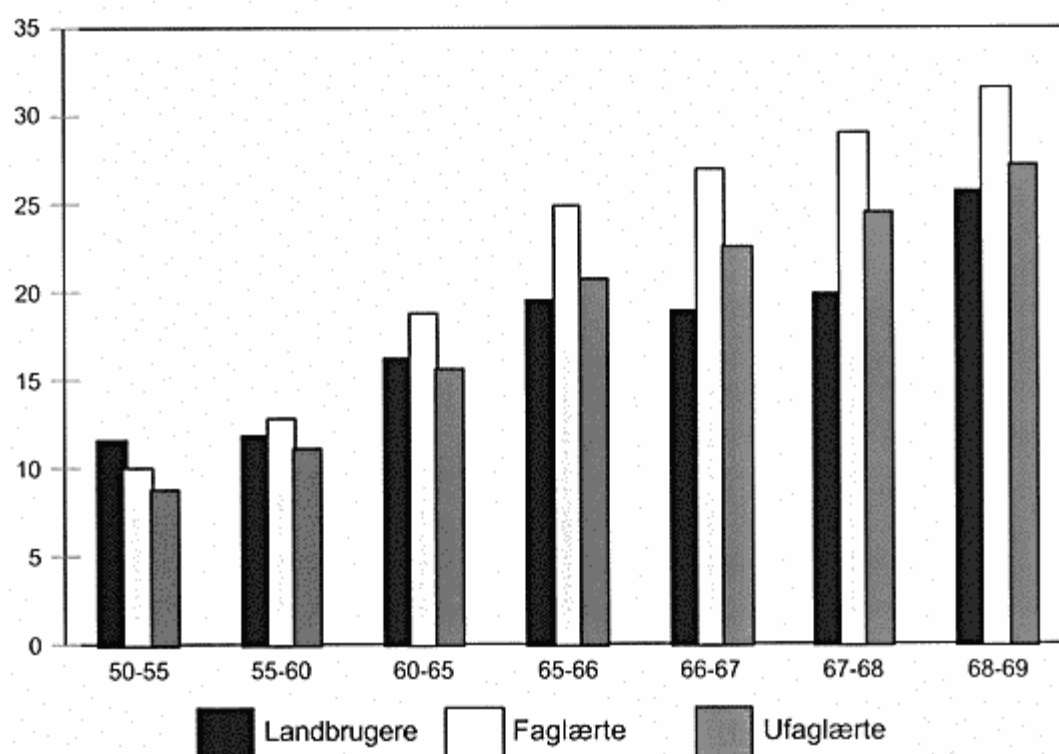

Figur 1. Bruttofaktorindkomst 1940-60 i millioner kroner for landbruget og industrien (1929-priser)

Kilde: Svend Aage Hansen: Økonomisk vækst i Danmark, bd. II: 1914-1970. Akademisk Forlag, København 1974, s. 224 og 228.

1960'ernes årgange af *Andelsbladet* vidner om, at en sådan 'allokron' diskurs – dvs. forestillingen om andre, nulevende mennesker i rum som repræsenterende en anden tid – blandt den danske landdistriktsbefolkning kom i flittig anvendelse i forbindelse med ulandene.

Imidlertid gled også visse folk blandt landbefolkningen selv efterhånden ind under betegnelsen 'primitive landbrugere' – om end det i den offentlige diskurs ikke altid blev udtrykt eksplicit. Hermed blev klassifikatoriske kategorier, der oprindeligt hidrørte fra en makropolitisk kontekst, med ét overført til en specifik, national kontekst. Kort sagt: Nu blev traditionisterne ude på landet i Danmark sat i bås med de tilbagestående landbrugere i ulandene.

Figur 2. Beregning af landbrugeres årlige nettoindtægt sammenlignet med den beregnede årsfortjeneste for industriarbejdere i provinsen 1950-69, i tusinde kroner.

Kilde: Claus Bryld og Harry Haue: *Det agrare Danmark 1680'erne-1980'erne. Systeme*, Århus 1982, s. 270.

Note: Landbrugernes nettoindtægt, der ikke inkluderer brug over 100 ha., er udregnet som indtægten af landbrugsejendommen minus renter af gæld (men ikke minus afdrag på gæld, der jo er opsparing). Industriarbejdernes nettoindtægt er beregnet som årsfortjenesten for industriarbejdere i provinsen (driftsår 1. juli-30. juni). Det bør bemærkes, at sammenligningen er foretaget med betydelige forbehold (jf. Bryld og Haue 1982, s. 271).

3. Det 'primitive' Danmark: Marshallhjælpen

Fra omkring 1950 kan man spore en særegen, allokron diskurs i *Andelsbladet*. I første omgang var der dog ikke tale om, at Danmark som et – ifølge den modernistiske terminologi – 'udviklet' land skulle komme de 'underudviklede' lande til hjælp, faktisk tværtimod.⁴⁸

I årene efter Anden Verdenskrig var danskerne nærmest at betegne som primitive anskuet med en modernistisk-teknologisk målestok. Dansk økonomi led stadig under efterdønningerne fra krigen, hvorfor 'udviklingen'

48. Udviklede (*developed*) over for underudviklede (*underdeveloped*) lande var gængse internationale betegnelser gennem 1960'erne. Se f.eks. *Andelsbladet*, 1968, s. 1128-1129.

i Danmark lod vente på sig – i øvrigt til stor fortrydelse for foregangs-mænd som professor i landbrugsøkonomi ved Landbohøjskolen, K. Skovgaard, og godsejer Flemming Juncker, ejer af Overgård ved Randers.⁴⁹ Amerikanerne, der var langt 'foran' danskerne på dette tidspunkt, måtte derfor hjælpe os. Forventningerne blev indfriet: Marshallhjælpen bidrog kraftigt til den længe ventede modernisering af det danske samfund, der blev fuldbyrdet op gennem 1950'erne, inden for landbrugssektoren, men i særdeleshed inden for byerhvervene.⁵⁰

Ifølge en artikel i *Andelsbladet* 1951 var Marshallhjælpens overordnede mål »en forbedring af den europæiske produktions effektivitet ved forbedring af selve produktionsmetoderne, tilrettelægningsen af arbejdet, og samarbejdet mellem ledelse og medarbejdere på de forskellige trin«. ⁵¹ Hvad angår landbruget, skulle hjælpen i høj grad bidrage til at sikre import af råvarer og produktionsmidler. Forbilledet var – og her refererede man til en artikel i *Udenrigsministeriets Tidsskrift* – »det amerikanske erhvervslivs effektivitet«, der dels byggede på en fantasifuld tilpasning og brug af redskaber og maskiner, dels en høj arbejdsmoral blandt arbejderne i form af en konkurrencementalitet, der udsprang af det forhold, at arbejderne ingen arbejdsløshedsforsikring havde.⁵²

Selv om byerhvervene blev prioriteret over landbruget, var de danske landmænd dybt taknemmelige for Marshallhjælpen. Den kom nemlig på et tidspunkt, hvor omkostningsstigninger og dårlige høstår havde umuliggjort presserende investeringer i traktorer og maskiner, bygninger, foder og gødning.⁵³

Nu fik de danske rationaliseringsekspertter med ét vind i sejlene, idet amerikanerne netop klart krævede villighed til effektivisering og rationalisering som en forudsætning for iværksættelsen af de konkrete, nationale

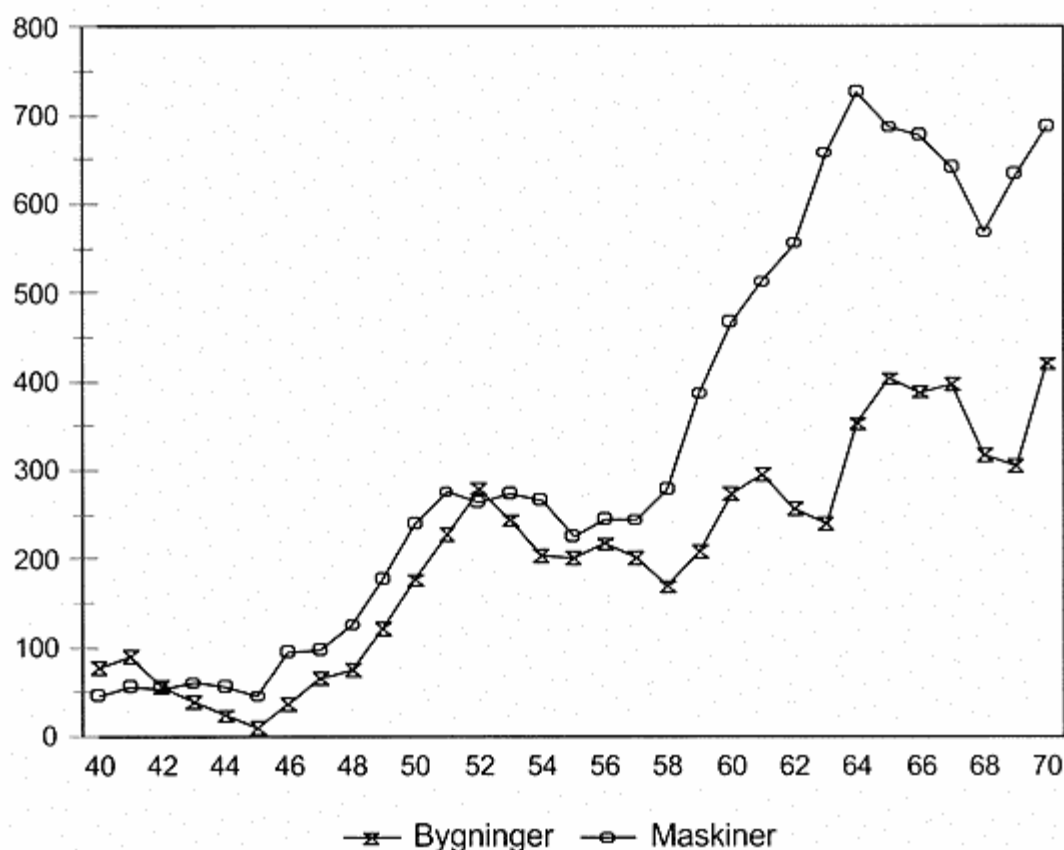
49. Erik Helmer Pedersen: *Det danske landbrugs historie 1914-1988*. Landbohistorisk Selskab, Odense 1988, s. 181 og 191.

50. Se f.eks. Finn Thøgersen i *Andelsbladet*, 1949, s. 625, samt Svend Aage Hansen: *Økonomisk vækst i Danmark*, bd. II: 1914-1970. Akademisk Forlag, København 1974, s. 123. At byerhvervene blev prioriteret højere end landbruget, fremgår af en notits i *Tidsskrift for Landøkonomi* i 1952. Pr. 1. november dette år var der således fra den danske stats side bevilget de første 70 millioner kr. som »Marshall-lån« til erhvervslivet ud af de 200 millioner kr., der var afsat hertil. Dette skal sammenlignes med de 28,4 millioner, der på det tidspunkt var anvendt til landbrugs- og gartneriformål ud af et samlet rådighedsbeløb på 105 millioner kr. (*Tidsskrift for Landøkonomi*, 1952, s. 72).

51. *Andelsbladet*, 1951, s. 953.

52. *Andelsbladet*, 1951, s. 954.

53. *Andelsbladet*, 1951, s. 1015.

Figur 3. Landbrugets investeringer i bygninger og maskiner mv. 1940-60 i millioner kroner
 Kilde: Svend Aage Hansen: Økonomisk vækst i Danmark, bd. II: 1914-1970. Akademisk Forlag, København 1974, s. 243.

Note: Betegnelsen »maskiner« dækker over maskiner, vogne, redskaber og traktorer.

programmer.⁵⁴ Fra landboorganisationernes side blev hjælpen fulgt op med et omfattende oplysningsarbejde. Således blev der i løbet af året 1950 udsendt tre pjecer, der omhandlede rationel fodring, ukrudtsbekæmpelse med kemiske midler, silobygning, ensilering samt lignende investeringer, til hvilke der kunne ansøges om Marshalllån.⁵⁵ Ligeledes blev der for Marshallmidler etableret et særligt institut for rationalisering og intensivering af svineavl.⁵⁶

Rationaliseringen og effektiviseringen skulle sikres gennem et såkaldt

54. Helmer Pedersen 1988, s. 181.

55. Der var dog allerede i 1948 blevet udgivet en pjecer, »Dansk landbrugs fremtid«, hvori der argumenteredes for et gennemrationaliseret, dansk familielandbrug, der også inkluderede fuldautomatisk mekanisering i staldene. Dette fremsynede skrift var skrevet af godsejer Flemming Juncker (Helmer Pedersen 1988, s. 191).

56. *Andelsbladet*, 1951, s. 1014.

langtidsprogram. Inden for det danske langtidsprogram var det et mål at genopbygge landbruget »til mindst samme eksportkapacitet som før krigen«. ⁵⁷ Af den grund satte programmets ophavsmænd – regeringen og erhvervsorganisationerne – sig ved udarbejdelsen af programmet i efteråret 1948 som en konkret målsætning at bringe husdyrproduktionen op på 10-15% over førkrigsniveauet. ⁵⁸

Allerede i 1950 passerede den samlede landbrugsproduktion rent faktisk førkrigsniveauet for i 1959 at overstige dette niveau med omkring 50%. ⁵⁹ Om end stillet en snarlig højnelse af de materielle livsvilkår i udsigt herskede der blandt danskerne ikke en udelt begejstring over den tvivlsomme ære, det er at 'blive udviklet' af et andet land. Omkring 1950 synes flere arbejdere således at have gjort åbent oprør mod rationaliseringsbestrebelse, blandt andet – fastslås det i *Andelsbladet* – ved at modarbejde »gravkøer, instruktioner, stopure og andre fremskridts-symptomer, ud fra en overleveret tro på, at al den slags nærmest må antages at gå ud over arbejderklassen som helhed, enten som arbejdsløshed eller som løntryk eller øget udpresning af arbejderen«. ⁶⁰

Der var dog ikke blot arbejderne, der fandt hjælpen ydmygende – det gjorde deres ledere også. Mange syntes i hvert fald at have reageret trodsigt på at blive sendt på besøg i Amerika for at lære om rationalisering. Eller når de skulle lade sig belære af amerikanske eksperter omkring driftsplanlægning og arbejdstilrettelægning. Ikke helt uden skadefryd konstaterede man i *Andelsbladet*: »Særlig meddelelserne om, at man vilde gennemføre den sidste metode i stort omfang, affødte adskillige syrlige og tildels bitre bemærkninger. Ledere af større og mindre produktionsvirksomheder reagerede mod tanken om, at de skulde have en slags over-leder ind i deres egen virksomhed for at lære dem, hvordan de skulde tilrettelægge arbejdet og samarbejde med funktionærer og arbejdere. Men ved nærmere eftersyn og overvejelse må man vistnok erkende, at der er for megen mening i denne tanke, til at man kan affeje den med en spydighed eller et skuldertræk«. ⁶¹

Da fremskridtet så endelig var kommet til Danmark i løbet af 1950'erne, tøvede man ikke med at eksportere det til andre lande, akkurat ligesom

57. *Andelsbladet*, 1951, s. 1013.

58. *Andelsbladet*, 1951, s. 1013.

59. Se også Erling Olsen: *Danmarks økonomiske historie siden 1750*. (Studier fra Københavns Universitets økonomiske Institut, Nr. 3). G.E.C. Gads Forlag, København 1962, s. 79.

60. *Andelsbladet*, 1951, s. 954.

61. *Andelsbladet*, 1951, s. 953.

amerikanerne havde gjort det. Som vi vil se i det følgende, blev ikke blot den danske stat, men også andelsbevægelsen stærkt involveret i denne sag.

Dette skete til dels som et udslag af det, man kan kalde for 'begrebernes magt'. Af den grund skal der indledningsvis gøres kort rede for, hvori denne symbolske magt egentlig består.

4. Klassifikationskampe

Jeg har i andre artikler talt om husmændenes tavse nederlag gennem 1960'erne, et nederlag, der i øvrigt kan sidestilles med den næsten lydløse bortrationalisering af mejeribefolkningen i samme periode.⁶² De var så at sige lammet af den *afasi*, som – med Pierre Bourdieus ord – karakteriserer de, som er »denied access to the instruments of the struggle for the definition of reality«. ⁶³ Men hvorfor er en sådan afasi hos en gruppe, der er kastet ud i en offentlig, symbolsk kamp, så skæbnesvanger i en nutidig verden?

I et forsøg på at forklare fænomenet har Bourdieu talt om 'klassifikationskampe' forstået som symbolske kampe på ord, hvor begreber som led i en politisk kamp har mulighed for at (gen)skabe det sociale univers. Der er med andre ord tale om, at individer og grupper gennem »strategies of self-presentation« forsøger at gennemtvinge netop *deres* vision af den »legitime verden« for herigennem at opnå politisk magt. »The categories of perception, the systems of classifications, that is, essentially, the words, the names which construct social reality as much as they express it, are the crucial stakes of political struggle, which is a struggle to impose the legitimate principle of vision and division ... a struggle for the legitimate exercise of the theory effect«. ⁶⁴

62. Om husmænd, se Gunnar L. H. Svendsen: »Livsformer i landdistrikterne. Den evindelige spænding mellem det traditionelle og det moderne«, *Bol og By*, 1, 2002 (under udgivelse); Svendsen: »Hensynet til mennesket. Alliancen mellem husmænd og sociologer 1960-70«, 2002. Om bortrationalisering af sognemejerierne, se Svendsen: »Dansk mejeribrug og 'udviklingens lov' 1950-70«, 2002.

63. Pierre Bourdieu: *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press, Cambridge 1977, s. 170.

64. Pierre Bourdieu: *The Logic of Practice*. Polity Press, Cambridge 1990, s. 134. Andre steder betoner Bourdieu ordenes store betydning i kampen mellem konkurrerende sociale grupper: »Principles of division ... function within and for the purposes of the struggle between social groups; in producing concepts, they produce groups, the very groups which produce the principles and the groups against which they are produced. What is at stake in the struggles about the meaning of the social world is power over the classificatory schemes and systems which are the basis of the representations of the groups and there-

Den nævnte 'teorieffekt' ligger i en vis forstand implicit i den oprindelige betydning af det oldgræske ord *theoréin* ('beskue', 'betragte'). Således var grundbetydningen af *theoréin* i den antikke, græske kontekst en overværelse (beskuelse) af rituelle manifestationer som skuespil, fester og rituelle handlinger, hvor beskuerne, dvs. tilskuerne (*teorói*), som oftest var en deputation udsendt af en af de græske stater. Såvel en sådan beskuende deputation som selve det beskuede ritual blev benævnt en *theoría*, der således udtrykte såvel en officiel afsender som en officiel modtager af en bestemt (officiel) verdensanskuelse.⁶⁵

Bourdieu's ide om ordene – og her forstås de legitime ord, den herskende diskurs – som »the instruments of the struggle for the definition of reality« tager sit udgangspunkt i Karl Marx, som i *Den tyske ideologi* fastslår, at »language is real, practical consciousness«. ⁶⁶ Som Bourdieu selv flere gange har bemærket, er et mønstereksempel på en sådan diskursiv magt funderet på gentagen brug af et nøglebegreb ud fra en bestemt anskuelse, en *theoria*, netop Marx' opfindelse 'arbejderklassen'. En sådan konstruktion i form af en klasse 'på papiret' blev efterhånden en klasse 'i realiteten' og kom således som en virkelig, korporativ aktør inden for det politiske liv til at sætte sig tydelige spor i verden. »[The] 'class on paper' has the theoretical existence which is that of theories ... It is not really a

---

fore of their mobilization and demobilization: the evocative power of an utterance which puts things in a different light ...« (Pierre Bourdieu: *Distinction. A Social Critique of the Judgment of Taste*, Routledge, London 1989, s. 479). Se også Bourdieu: *The Logic of Practice*, 1990, s. 54-55.

65. Jf. Bourdieu: *The Logic of Practice*, 1990, s. 108. Om »theorization effect«, se også Bourdieu 1977, s. 178. Oversat til dansk findes Pierre Bourdieu: *Centrale tekster inden for sociologi og kulturteori*. Redigeret og oversat af Staf Callewaert, Martin Munk, Morten Nørholm og Karin Anna Petersen. Akademisk Forlag, København 1994, se især s. 52ff samt s. 72ff. Om *theoría*, se også Pierre Bourdieu: *In Other Words. Essays Towards a Reflexive Sociology*. Polity Press, Cambridge 1990, s. 33. I oldgræsk-dansk ordbog betegner *theoréin* 1) det at være »Tilskuer [*theorós*] ved Skuespil el. Fester, især som afsendt af en Stat«, samt 2) at betragte, beskue, mønstre eller overført overveje. Substantivet *theoría* betyder 1) »Beskuen, Betragten« og herunder »Beskuelse af et Skuespil el. en Fest«, »Skuespil, Fest« og »Deputation fra de græske Stater til de store Fester, f. Ex. i Olympia, paa Delos« samt »Festgesandskab«, samt 2) »aandelig Betragtning, Undersøgelse, Videnskab, Theori [anvendt af Platon o.a.]« (C. Berg: *Græsk-Dansk Ordbog til Skolebrug*. Gyldendalske Boghandel – Nordisk Forlag, København 1978, s. 332).
66. Karl Marx i Bourdieu 1977, s. 170. Dette betyder, at i classesamfund finder alting sted »as if the struggle for the power to impose the legitimate mode of thought and expression ... tended to conceal ... the contribution it makes to the delimitation of the universe of discourse, that is to say, the universe of the thinkable, and hence to the delimitation of the universe of the unthinkable« (Bourdieu 1977, s. 170). Se også Bourdieu 1989, s. 481 og Pierre Bourdieu: »The social space and the genesis of groups«, *Social Science Information*, 24(2), 1985, s. 198-200.

class, an actual class, in the sense of a group, a group mobilised for struggle; at most it might be called a probable class [that exists] insofar – and only insofar – as mandated representatives endowed with [the full power to act on behalf of] can be and feel authorised to speak in its name – in accordance with the question ‘the party is the working class’ or ‘the working class is the party’ ... and so to make it exist as a real force within the political field«. ⁶⁷

Ordene skaber i høj grad tingene, hvorfor introduktionen af nye ord gennem historien også implicerer, at verdenssynet – og hermed verden – ændrer sig. »Politics is, essentially, a matter of words«. ⁶⁸ Hermed kan vi vende blikket mod udviklingsbegrebet, som det formede sig i en dansk kontekst.

5. Andelsbevægelsen og dansk ulandsbistand 1960-70

Udviklingssejlsmodsigelsen

Ved den for HB's og FDB's fremtidige udvikling særdeles betydningsfulde brugsforeningskongres 2. december 1965 trådte parcellist Carl Wiese fra Bjernede frem og indledte med en tak i »diplomatiske vendinger«, hvorefter han, refererer *Andelsbladet*, »[iøvrigt kritiserede] tendensen i strukturbetænkning og landsanalysen, såvel som tanken om at nedlægge mindre foreninger og bygge supermarkeder. I u-landene kræver vi i andelsarbejdet, at folk skal udvikle deres ansvarsfølelse – men her ser det ud til, at ansvarsfølelsen skal tages fra ‘os små derude på landet’«. ⁶⁹

Disse ord rummer en præcis karakteristik af det, man kan kalde for udviklingssejlsmodsigelsen inden for andelsbevægelsen. Den såkaldte »tekniske bistand til mindre udviklede lande« – en »storslået opgave« som lagde »stærkt beslag på« Andelsudvalget fra slutningen af 1950'erne⁷⁰ – gik således implicit ud på, at ulandsbefolkningerne skulle udvikles ved hjælp af de ‘gamle’, danske andelsprincipper, mens den danske landbefolkning tværtimod skulle udvikles ved hjælp af ‘nye’ principper som rationalisering, sammenlægning og organisatorisk centralisering.

Jeg vil i det følgende se på sammenhængen – eller nogle vil måske sige: manglen på sammenhæng – i en sådan argumentationsform.

67. Bourdieu 1985, s. 198 og 217.

68. Bourdieu: *In other Words*, 1990, s. 54.

69. *Andelsbladet*, 1965, s. 1501.

70. A. Axelsen Drejer i *Andelsbladet*, 1959, s. 263.

Bistand og magt

Danskerne, der – som vi så det – selv havde været yderst modvillige modtagere af udviklingshjælp i forbindelse med Marshallhjælpen, blev tydeligvis fra slutningen af 1950'erne og i særdeleshed gennem 1960'erne grebet af ideen om, at ikke-vestlige lande skulle modtage udviklingsbistand fra danskerne.

Som man måske kunne have forventet af de forholdsvis egalitaristisk sindede danskere, var der her ikke så meget tale om et lige udvekslingsforhold, dvs. gensidigt forpligtigende eller *reciproke* relationer f.eks. i form af en øget, indbyrdes samhandel og udveksling af ideer på såvel danskernes som de fattige befolkningers præmisser.⁷¹ Tværtimod var hjælpen som oftest ensidig, netop en *bistand* fra aktiv giver til passiv modtager, dvs. i modstrid med princippet om reciprocitet, der netop indebærer ydelse *såvel som* modydelse.⁷²

71. Der findes naturligvis også eksempler på folk inden for udviklingssektoren, som i det mindste ikke var blinde for gensidigheds-aspektet. Således efterlyste Thorkil Kristensen, der tiltrådte stillingen som leder af Institut for Udviklingsforskning i oktober 1969, en »dybere forståelse af de forskellige kulturmonstre i udviklingslandene ... Der tiltrænges derfor en stærkt udvidet sammenlignende kulturforskning (etnologi), hvor man studerer de forskellige kulturer på baggrund af de natur- og andre forhold under hvilke de har udviklet sig og derved også opnår en bedre forståelse af, hvorfor den ene kultur er forskellig fra den anden. Udviklingshjælpen er bl.a. et møde mellem det modtagende lands kultur og vor egen. For at optræde på den rigtige måde må de hjælpende vide, hvorfor de mennesker de møder, tænker og handler anderledes end vi. Ingen ekspert burde tage en opgave op i et udviklingsland uden at have fået en orientering i dets kulturelle forhold« (*Andelsbladet*, 1969, s. 312).

72. Ideen om »reciprocitet«, dvs. regelmæssig udveksling, der medfører gensidigt forpligtende relationer mellem personer eller grupper og hermed knytter dem sammen, er traditionelt blevet anvendt som et nøglebegreb inden for socialvidenskaben, blandt andet af flere klassiske, sociologiske tænkere. Således har den tyske sociolog Max Weber (*The Theory of Social and Economic Organization*. Free Press, New York 1947) beskrevet forskellige former for transaktion, der alle medfører, at aktørerne undertrykker deres egeninteresser i forventning om fremtidige, varige fordele, mens den tyske sociolog Georg Simmel (*Conflict and the Web of Group Affiliations*. Free Press, New York 1955) har undersøgt gruppetilhørsforhold som udsprungne af reciprocitetsrelationer, hvor en strøm af udvekslinger i form af tjenester, informationer, anerkendelser, osv. gensidigt forpligtiger aktørerne til at gengælde eller »tilbagebetale« i overensstemmelse med bestemte normer for reciprocitet. Endelig har den franske religionshistoriker Marcel Mauss (*The Gift. Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies*. Routledge and Kegan Paul, London 1969) i forbindelse med sine undersøgelser af ikke-vestlige samfund talt om gaveudvekslingens betydning som et socio-økonomisk fænomen, der »kitter« et samfund sammen i alle henseender. Inden for den nyere forskning afspejler disse tanker sig meget tydeligt i social kapital-litteraturen. Om princippet om »ensidig hjælp« i en dansk socialhistorisk sammenhæng, se Jørgen Dich: *Den herskende klasse. En kritisk analyse af social udbytning og midlerne imod den*. Borgen, København 1973, s. 38ff.

Hermed fremtræder hjælpen – i det mindste når man kaster et undrende blik på den i historiens snusfornuftige bakspejl – som noget af en magtdemonstration. Et nærliggende svar på, hvorfor ulandene netop på dette tidspunkt skulle udvikles af danskerne, bliver derfor: fordi danskerne efter Anden Verdenskrig stræbte efter at præsentere sig selv udadtil som bistandsydere og *ikke* bistandsmodtagere, dvs. som et moderne, højtudviklet iland, der havde 'råd til' at yde økonomisk hjælp til andre lande. Denne ideologiske drejning er udviklingsbistanden inden for andelsbevægelsen, som kom til at spille en særlig rolle »for den u-landshjælp, der ydes fra andelslandet Danmark«, et godt eksempel på.⁷³

Gunnar Myrdal og visionen om det globale velfærdssamfund

Propagandaen for en *ulandsbistand* – forstået som en hjælp, som i sagens natur forhindrer bistandsmodtagerne i at modyde, dvs. gøre gengæld – satte for alvor ind fra omkring 1960. Dette afspejler sig tydeligt i *Andelsbladet*, der i 1960 bragte 17 artikler om ulandene ud af 557 artikler, dvs. omkring 3% af alle artikler. I 1965 blev der bragt 24 ud af 613 artikler, hvilket vil sige knap 4%, mens der i 1970 kun var 2,5% af alle artikler (16 ud af 651), hvor ulandene udgjorde hovedtemaet. Hertil skal man så lægge de mange smånotiser om ulandene, der ikke er medregnet her. Dette til trods fremgår det tydeligt, at udviklingskampagnen var langt mindre voldsom end eksempelvis centraliseringskampagnen.

På et tidligt tidspunkt synes en lang artikel af den berømte svenske professor i nationaløkonomi Gunnar Myrdal, »Velfærdsstat – velfærdsverden«, at have haft en vis effekt på debatten. Artiklen, der opdelt i tre afsnit udkom fra februar til marts 1961, blev af *Andelsbladets* redaktion beskrevet som en »alvorlig kommentar til arbejdet for at bistå de underudviklede lande«.⁷⁴ Problemet, Myrdal søgte at afdække, var den nationalistiske økonomiske politik, der ifølge ham prægede de rige vesteuropæiske velfærdsstater, og som hindrede en international integration.⁷⁵ De vesteuropæiske landes nationalistisk-rotektionistiske økonomiske politik havde med andre ord placeret de underudviklede lande i en ond spiral, der forhindrede ulandenes industrier i at blive konkurrencedygtige på verdensmarkedet.⁷⁶ Blandt andet som følge heraf fik også de nationalistiske

73. Anders Andersen refereret i *Andelsbladet*, 1965, s. 1505.

74. *Andelsbladet*, 1961, s. 159.

75. Gunnar Myrdal i *Andelsbladet*, 1961, s. 159.

76. Gunnar Myrdal i *Andelsbladet*, 1961, s. 187.

kræfter i de fattige lande vind i sejlene i en sådan grad, at der fra ulandenes regeringer blev en tendens til at stille aggressive og urimelige krav til de rige lande, eller som Myrdal udtrykker det, drive »afpresningspolitik«. ⁷⁷

Med henblik på en løsning af problemet efterlyste Myrdal en international økonomisk planlægning, der skulle have som mål at fremskynde de underudviklede landes økonomiske udvikling: »Formålet med den økonomiske planlægning, som alle underudviklede lande nu med hele verdens gode ønsker er på vej mod, er ... at udarbejde en strategisk plan, der sikrer investeringsbehovene, skaber initiativ og igangsætter-ånd, og som øger efterspørgslen efter arbejdskraft, samtidig med at den giver en sådan beskyttelse mod udenlandsk konkurrence, at den nationale økonomi kan udvikle sig«. ⁷⁸

Denne analyse af den systematiske, økonomiske udbytning af ulandene, som samfundsforskere senere skulle arbejde videre med under betegnelsen imperialismeteorier eller afhængighedsteorier, førte nu Myrdal frem til en nærmest kristen paradistanke, som kan sidestilles med den 'store andelsbygning', nemlig en vision om *Verdensrevolutionen* forstået som en opgave, der er »naturlig, nødvendig, rigtig og går i fremskridtets retning«. ⁷⁹ Et sådant *virkeligt* fremskridt var ifølge Myrdal ensbetydende med »en demokratisk velfærdsverden, som indebærer øget international solidaritet både fra de rige og de fattige landes side, og et større mål af internationalt samarbejde for at give alle mennesker i hele verden de samme muligheder ... et verdenssamfund [der] forudsætter lighed og fuld andel i magten«. ⁸⁰

Uden at sætte spørgsmålstegn ved den økonomiske analyses rigtighed kan man fastslå, at den implicite udviklingsteori, der langt hen ad vejen lå til grund for Myrdals tanker, var ideen om det globale, teknologiske kapløb. I modsætning til f.eks. de førnævnte Herbert Spencer og Edward Tylor er der dog ikke tale om, at evolutionen ses som biologisk bestemt, dvs. betinget af de forskellige menneskeracers fysiske, mentale, sociale og kulturelle stadie – en ide, der knyttede sig tæt til det 19. århundredes stærkt racistiske teori om *polygenese*, dvs. racernes biologiske forskellighed og følgelig (naturbestemte) forskellige forudsætninger for at deltage i

77. Gunnar Myrdal i *Andelsbladet*, 1961, s. 189.

78. Gunnar Myrdal i *Andelsbladet*, 1961, s. 187.

79. Gunnar Myrdal i *Andelsbladet*, 1961, s. 219.

80. Gunnar Myrdal i *Andelsbladet*, 1961, s. 189.

det globale udviklingskapløb. Tværtimod stammer Myrdals etnologiske indflydelse fra det 19. århundredes engelske, kristne altruister, som betone menneskeracernes grundlæggende enhed ud fra devisen om, at hvert menneske er skabt i Guds billede. Her blev menneskeheden derfor opfattet som udsprunget af en *monogenese*, hvorfor alle racer i princippet havde de samme muligheder for at bevæge sig op ad udviklingsstigen, eftersom de rent biologisk-mentalt var lavet af samme stof.

Hos Myrdal og mange andre eksperter gav denne lighed i forudsætninger anledning til et moralsk imperativ om at udvikle de *underudviklede* befolkninger – »det opmuntrende i selve denne glose er jo, at der er noget at udvikle«, som det et sted fastslås af *Andelsbladets* mangeårige redaktør, Clemens Pedersen⁸¹ – og hvor udviklingsmålet ofte ikke havde ændret sig grundlæggende siden det 19. århundrede, nemlig vesteuropæiske idealer som øget rigdom og økonomisk uafhængighed: »De fattige landes modvilje mod udenlandsk økonomisk indflydelse er helt naturlig ... Man glemmer fuldstændig, at i indstillingen til udenlandsk økonomisk indflydelse er menneskene i de underudviklede lande ikke forskellige fra os i de vestlige lande. De stræber kun efter at skaffe sig national økonomisk uafhængighed, noget som de vesterlandske nationer har og altid har haft, i det mindste så længe, at det nu anses som noget selvfølgeligt.«⁸²

Den danske bistandspropaganda

Andelsbladets redaktion var ikke sen til at hylde Myrdals revolution som en »nødvendig revolution«.⁸³ Sammesteds fremgår det, at det først og fremmest var folk beskæftiget inden for andelsbevægelsens bistandsarbejde, der havde været »levende interesseret« i artiklerne, om end de herved havde fået ondt i samvittigheden.⁸⁴ Nu styrkedes disse andelsfolk i troen på, at en »fuldstændig omstilling af vor holdning til de underudvik-

81. Clemens Pedersen i *Andelsbladet*, 1963, s. 451.

82. Gunnar Myrdal i *Andelsbladet*, 1961, s. 217.

83. *Andelsbladet*, 1961, s. 210.

84. »Det er først og fremmest de mennesker, som selv har været levende interesseret og mere eller mindre selv engageret i bistandsarbejdet, som med interesse har læst artiklerne – herunder de mange inden for andelsbevægelsen over hele landet, som gennem kontakten med andelsseminarernes deltagere og andre eksotiske andelsfolk på studiebesøg i Danmark selv har fået kontakt med disse problemer, men også mange andre. Alle sådanne alvorlige læsere af Myrdals artikler har haft udbytte af dem, men ikke beroligelse eller tilfredshed med vor indsats. Ikke engang til tilfredshed med vor almindelige indstilling til de underudviklede lande, deres folk, deres problemer og vore forsøg på at være dem til nytte« (*Andelsbladet*, 1961, s. 210).

lede folk« var påkrævet – en revolution af danskernes egen verdensanskuelse, idet de hidindtil havde været »hildet i tankegange, som stammer fra kolonimagterne«. ⁸⁵ Denne tro blev yderligere bekræftet af den internationale kooperative alliance, *International Cooperative Alliance* (ICA), hvis udtalelser til forveksling mindede om Myrdals. ⁸⁶

At Myrdals ikke blot (videnskabeligt) velbegrundede, men også på mange måder sympatiske, humanistiske synspunkter gav stof til eftertanke, kan ikke forundre. Men at de ligefrem i brede andelskredse medførte en slags 'omvendelse', vidner om en karakteristisk letpåvirkelighed over for velrenommerede eksperter 'videnskabelige udtalelser' hos en stor del af den danske landbefolkning. Således synes Myrdals ord nærmest at være blevet antaget for objektiv sandhed og ikke som led i en større debat med divergerende synspunkter.

»Har vi hørt stort andre Toner fra alle Samfundslag end 'Vi kræver!'«, lød det forarget fra Svend Olsen fra Hyldedal ved Rødding i 1946. ⁸⁷ Sådanne hidsige angreb på »krævementaliteten« og »tilskudsmentaliteten« var f.eks. særdeles hyppige i De danske Ungdomsforeningers tidskrift *Dansk Ungdom* op gennem 1950'erne. ⁸⁸ Fra omkring 1960 synes angrebene imidlertid at stilne af for simpelthen helt at forsvinde omkring vedtagelsen af Fritidsloven i 1969. Det blev nu legitimt at kræve. Dette gælder de danske landbrugere selv, ligesom det gælder ulandsbefolkningerne. ⁸⁹

85. *Andelsbladet*, 1961, s. 210.

86. I en udtalelse vedtaget i anledning af den 43. Internationale Andelsdag i juli 1965, indstiftet for at tilkendegive en fælles vilje til at »forbedre menneskeheden kår«, opfordrede ICA således andelsbevægelsen til »at lægge ekstra kræfter i de fortsatte bestræbelser for at bevare freden og skabe sikkerhed for menneskeheden ... [Andelsbevægelsen] er et økonomisk og socialt middel af verdensomspændende betydning, hvorved alle mennesker kan opbygge en retfærdig verdensorden og opnå større økonomisk velstand under værdige former« (citeret fra *Andelsbladet*, 1965, s. 871).

87. *Andelsbladet*, 1946, s. 329.

88. Om »krævementaliteten«, se f.eks. Otto E. Helms i *Dansk Ungdom*, 1950, s. 463; H.P. Hansen i *Dansk Ungdom*, 1956, s. 3. Se også Otto E. Helms i *Dansk Ungdom*, 1950, s. 363 og s. 387. Helms blev bakket op af mange ungdomsledere, som f.eks. Aage Burholt i *Dansk Ungdom*, 1950, s. 387 og Christian Christensen i *Dansk Ungdom*, 1950, s. 412. Om »tilskudsmentalitet«, se f.eks. H.P. Hansen i *Dansk Ungdom*, 1956, s. 3.

89. Om det kulturelle skred fra pligt til krav hos den danske landdistriktsbefolkning, se Gunnar L.H. Svendsen: »Retten til udvikling. Skreddet fra pligt til krav i den danske landbefolkning 1977-78«, *Den jyske historiker*, 100, 2002 (under udgivelse); Gunnar L.H. Svendsen: »De danske ungdomsforeninger og kampen mellem land og by«, *Fortid og Nutid*, 3, 2002 (under udgivelse); Gunnar L.H. Svendsen: »Den usunde strøm fra byerne. Krisen indenfor De danske Ungdomsforeninger 1950-70«, *Folk og Kultur* (under udgivelse).

Denne humanistiske strømning, der kan opfattes som en urban indflydelse fra arbejderbevægelsen med dens idealer (krav) om social retfærdighed og solidaritet, synes at gennemtrænge store dele af andelsbevægelsen op gennem 1960'erne.

I *Andelsbladet* var der i flere tilfælde tale om en bistandspropaganda i form af artikler fra eksperter og ulandskonsulenter, meget ofte ledsaget af stærke billeder af fattige, primitive og (ofte) sorte mennesker. Heri lød det samstemmende, at ulandshjælpen var nødvendig. Overskrifter som »Tragiske uroligheder må ikke svække vestens u-landshjælp«, »Vi bør støtte en international u-landshjælp« og »U-landsarbejdet er livsvigtigt for os alle« vidner herom.⁹⁰

Fra ekspertside blev – ud over *Andelsbladets* egen redaktion – den særdeles Myrdal-inspirerede økonomiprofessor Poul Nyboe Andersen den vigtigste fortaler for hjælpen. På trods af sine mange tillidsposter inden for andelsbevægelsen og sine undervisnings- og forskningsforpligtigelser havde den utrættelige ildsjæl Nyboe Andersen nemlig haft overskud til også at involvere sig stærkt i ulandssagen – et engagement, der stak så dybt, at han i 1962 ligefrem tog orlov fra Handelshøjskolen i en treårig periode for at overtage posten som formand for Styrelsen for Teknisk Samarbejde med Udviklingslandene.⁹¹

Ligesom Myrdal var Nyboe Andersen optaget af at skaffe ulandsbefolkningerne økonomisk uafhængighed. Dette skulle ske som led i en demokratiseringsproces, hvor man fra dansk side ønskede »at indgå i et positivt samarbejde med u-landene gennem vor hjælp til dem og at give dem kendskab til, hvorledes vi i den vestlige verden har løst samfundsproblemerne«. ⁹² Netop andelsbevægelsen skulle her fungere som en hjælp til selvhjælp, akkurat som den havde gjort det for det 19. århundredes danske landbobefolkning. ⁹³ »Andelsbevægelsen har ikke patent på at løse alle problemer, men der er et stort behov for den i u-landene, som et middel til økonomisk frigørelse, navnlig af landmændene. Andelsbevægelsen løser problemerne gennem selvhjælp. Den er vigtig som korrektiv til den private handel og pengeomsætning – og ikke mindst er den et middel til praktisk oplæring i demokratisk tankegang og handlemåde«. ⁹⁴

90. De tre overskrifter hidrører fra henholdsvis *Andelsbladet*, 1965, s. 31, 1965, s. 124 og 1966, s. 422.

91. *Andelsbladet*, 1963, s. 1280.

92. Poul Nyboe Andersen i *Andelsbladet*, 1963, s. 1280.

93. Selvhjælpsmotivet var gennemgående, se f.eks. også *Andelsbladet*, 1964, s. 1493 og 1966, s. 576 og 845.

94. Poul Nyboe Andersen i *Andelsbladet*, 1963, s. 1280.

At netop en dansk/nordisk andelsbevægelse med stolte traditioner kunne yde et vigtigt bidrag til ulandsbefolkningerne, synes at udvikle sig til en generel opfattelse i 1960'ernes begyndelse. »Jeg anser«, udtalte Kjeld B. Juul i et interview om Frihed for Sult-kampagnen i foråret 1964, »de skandinaviske lande for at være de mest oplyste lande i verden. Det er min opfattelse, at de burde engagere sig i et vældigt kooperativt projekt, som de har gode forudsætninger for at gennemføre«. ⁹⁵

En sådan tankegang var helt i overensstemmelse med den vision om den internationale andelsbevægelse som den vigtigste løftestang i ulandsarbejdet, som magtfulde, internationale organisationer som FAO, ILO, OECD og ICA gradvist søgte, ja, nærmest indbyrdes kappedes om at føre ud i livet. ⁹⁶ Sådanne hjælpeorganisationer, de fleste i FN-regi, øvede tydeligvis et betydeligt pres på de nationale regeringer. Således blev der f.eks. på den internationale arbejdsorganisation, ILO's arbejdskonference i Genève i 1966 enstemmigt vedtaget en henstilling til alle medlemslande om gennem bistand af »økonomisk, finansiel, teknisk, lovgivningsmæssig eller anden art« at støtte andelsbevægelsen som et »af de betydningsfulde midler til økonomisk, social og kulturel udvikling, såvel som til menneskelig fremgang, i udviklingslandene«. ⁹⁷ Der var her ikke blot tale om et råd, som landene frivilligt kunne vælge at følge eller afstå fra at følge, eftersom vedtagelsen af en sådan henstilling »principielt [betyder] en forpligtelse for medlemslandene til at følge henstillingen«. ⁹⁸

Herhjemme fik ideen om den danske andelsbevægelses særlige mission i udviklingsarbejdet da også hurtigt fuld politisk opbakning, hvilket f.eks. et interview med Jens Otto Krag i 1963 vidner om. »Vor andelsbevægelse lader sig uden tvivl omplante til mere primitive former – og andelsprincippet tiltaler u-landene«, blev det blandt andet fastslået af statsministeren i den forbindelse. ⁹⁹ På lignende måde udtalte udenrigsminister Per Hækkerup i 1964, at andelsbevægelsen som en gylden middelvej mellem kapitalisme og kommunisme »utvivlsomt [har] store chancer i u-landene«. ¹⁰⁰

95. Kjeld B. Juul i *Andelsbladet*, 1964, s. 688.

96. Se f.eks. *Andelsbladet*, 1965, s. 923, 1186, 1304; *Andelsbladet*, 1966, s. 860; *Andelsbladet*, 1968, s. 1128; *Andelsbladet*, 1970, s. 70.

97. ILO's henstilling til medlemslandene i juni 1966. pkt. II, artikel 4 og 2 (citereret fra *Andelsbladet*, 1966, s. 860).

98. *Andelsbladet*, 1966, s. 860.

99. Jens Otto Krag i *Andelsbladet*, 1963, s. 60.

100. Per Hækkerup i *Andelsbladet*, 1964, s. 511.

Argumenterne for en bistand

De argumenter, fortalene for ulandsbistanden benyttede, kan opdeles i tre hovedargumenter, hvis eneste fællestræk synes at være ideen om det globale udviklingskapløb.

Først og fremmest udsprang ulandssagen i Danmark af en reel bekymring for de *globale katastrofer* (verdenskrig, politisk ustabilitet, overbefolkning o.l.), som blandt andet Myrdal havde advaret om ville blive en følge af den kroniske ubalance i verdensøkonomien. Der var dog ikke noget til hinder for, at denne bekymring kunne kædes sammen med en mere kontant *egeninteresse*, nemlig hensynet til den fremtidige danske eksport, hvor ulandene blev betragtet som et mægtigt, potentielt marked.¹⁰¹ Endelig bestod et tredje argument af en *moralsk pligt* til at hjælpe folk i nød. »U-landshjælpen er i dag en *borgerlig sag*«, skrev professor, dr.phil. Mogens Pihl allerede i 1961 i *Dansk Ungdom* – og fortsatte med stor, visionær kraft: »ja, efterhånden som en forståelse vokser op eller er vokset op: en *borgerlig forpligtelse*. Herom består næppe nogen uenighed«. ¹⁰² Den borgerlige forpligtelse blev også senere betegnet som en slags udvidet social bevidsthed i form af en 'global social samvittighed'. I forbindelse med ulandsindsamlingen i foråret 1964 udtalte en af arrangørerne, Kjeld B. Juul, tidligere ansat i Mellempfolkeligt Samvirke og på dette tidspunkt konsulent for FAO, således følgende: »U-landsindsamlingen ... var særdeles nyttig, både i oplysningsmæssig og indsamlingsmæssig henseende. Det ses bl.a. af, at mellem 80 og 90 pct. af den danske befolkning deltog i den. Årsagen til interessen er den udvidede sociale ansvarsfølelse også for mennesker, der bor fjernt fra Danmark. Og selv om folk ikke direkte deltager i hjælpen, erkender de dog ansvaret«. ¹⁰³

I artiklen »Tænke i tide – og give af vor 'formue'«, der kan opfattes som en slags manifest fra Andelsudvalgets side, gav *Andelsbladets* redaktion udtryk for, at danskerne havde været for »træge« til at hjælpe ulandene, hvorfor dette måtte afhjælpes gennem »et indenlandsk oplysningsarbejde ... for at skaffe forståelse for u-landshjælpens perspektiver« – et oplysningsarbejde der, som det sagdes, havde til mål at nå ind til »de inderste kroge af den lune danske hygge«. ¹⁰⁴ I forsøget på at begrunde en sådan indsats sammenvævedes de tre ovennævnte hovedargumenter på en sådan

101. Se f.eks. Poul Nyboe Andersen i *Andelsbladet*, 1965, s. 78ff.

102. Mogens Pihl i *Dansk Ungdom*, 1961, s. 150.

103. Kjeld B. Juul i *Andelsbladet*, 1964, s. 687.

104. *Andelsbladet*, 1964, s. 510.

måde, at man skulle tro, der i realiteten kun var tale om ét sammenhængende argument: »Det danske folk har hidtil ikke anvendt store summer for at hjælpe de mange millioner mennesker i u-landene, som for en stor del lever under forhold, som den almindelige dansker næppe forestiller sig ... [Dette afspejler] en uforståenhed, ikke alene overfor mennesker i stor nød men også overfor den fare, der for os ligger i at undlade at give af vor overflod, det være sig i form af undervisning, penge eller noget andet ... Udligner man ikke den økonomiske kløft mellem de rige og de fattige lande, vil der skabes politiske spændinger, og man risikerer foruden øst-vest modsætningen at få et modsætningsforhold af meget farlig art mellem den 'rige' nordlige halvkugle og den 'fattige' sydlige halvkugle ... Når vi til sin tid mødes på lige fod med u-landene i teknisk og økonomisk henseende, måtte vi så have ydet af de ting, der udgør vor 'formue': – Viden om, hvorledes et råstoffattigt land gennem folkeopdragelse og uddannelse når et godt økonomisk stade – oplysning om vor andelsbevægelse, som er en levende skole i demokrati. – Og praktisk, teknisk vejledning i produktion, omsætning, lægevidenskab, administration osv. Måtte vi ikke komme for sent med vor hjælp, fordi vi ikke tænkte i tide«. ¹⁰⁵

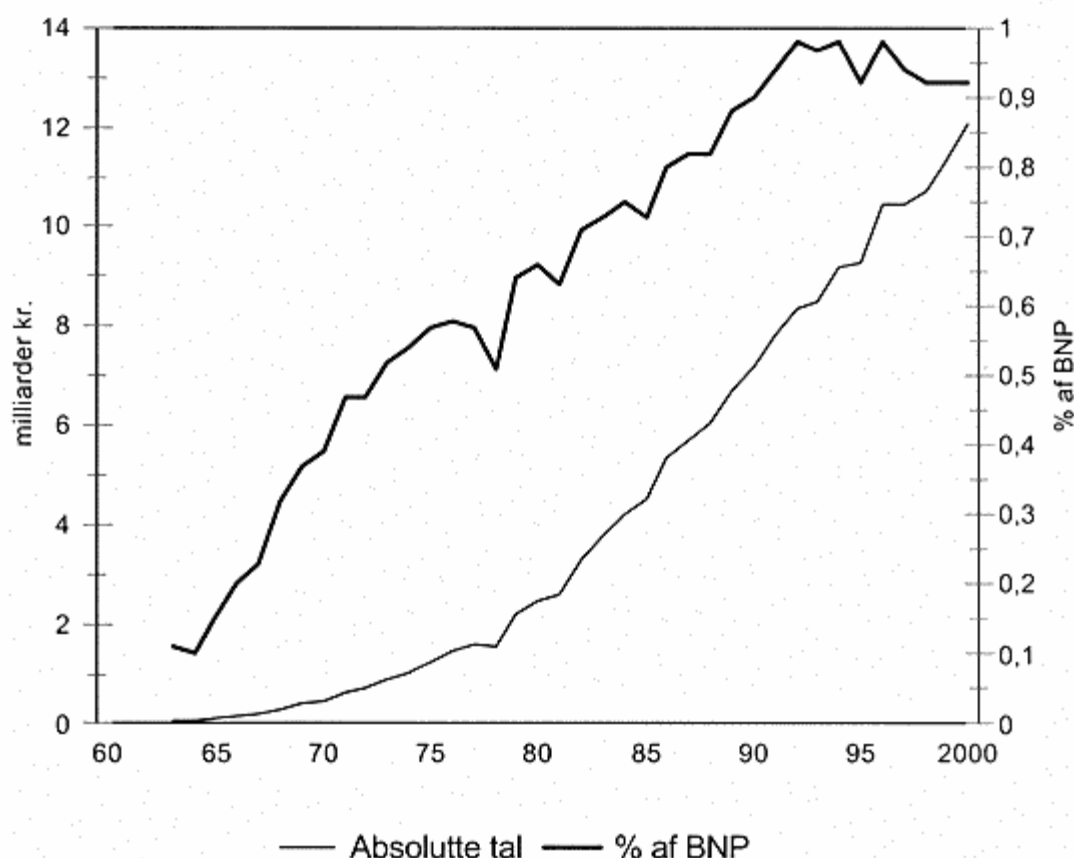
6. *De primitive i ulandene: 'den hvide mands byrde'*

Kilderne vidner om, at man bestemt ikke bør undervurdere betydningen af det moralske argument. Med forbavsende hast kom netop forståelsen for nødvendigheden af at hjælpe andre mennesker i nød, den 'globale sociale samvittighed', til at indgå som en naturlig del af den brede befolknings verdensanskuelse op gennem 1960'erne og videre op til i dag.

Andelsbevægelsen og den hvide mands byrde

Som repræsentant for andelsbevægelsen inden for ulandssagen trak Nyboe Andersen også i høj grad på argumentet om den moralske pligt til at hjælpe – dog mindre udsprunget af ideen om en almenmenneskelig pligt end af et ønske om en slags 'tilbagebetaling' af en gammel gæld til ulandsbefolkningerne. »Vi tror«, udtalte han således i en artikel i 1965, »at det især på længere sigt kan få betydning for landbrugets eksportmuligheder, at man skaber kontakt og good-will i udviklingslandene«, men tilføjede så: »først og fremmest er vi overbevist om, at det danske land-

105. *Andelsbladet*, 1964, s. 510.

Figur 4. Den samlede statslige ulandsbistand 1950-2000 i millioner kroner og som procent af bruttonationalproduktet

Kilde: Danida.

brugs økonomiske, tekniske og sociale udvikling i det sidste århundrede indeholder træk af stor værdi for den udvikling, som nu er i gang i de fattige landbrugslande jorden over«. ¹⁰⁶

Den »udvidede sociale ansvarsfølelse«, der dukkede frem som et element i dansk sociallovgivning i slutningen af det 19. århundrede, kom således ikke blot til at række ud over nationens grænser – den betød også en renaissance for den tankegang, man groft kan opsummere i udtrykket 'den hvide mands byrde'. ¹⁰⁷

106. Poul Nyboe Andersen i *Andelsbladet*, 1965, s. 261.

107. Udtrykket hidrører fra et digt af Rudyard Kipling, der netop bærer titlen »The White Man's Burden« (1899), og som handler om den hvide mands moralske forpligtelse til at bringe civilisationen ud til de koloniserede befolkninger.

I en post-kolonial kontekst tog denne tankegang form som følgende moralske imperativ, der ligesom skulle formilde de 'hævnens gudinder', som – fornemmede man – retfærdigvis ville kaste 'nemesis' over de tidligere koloniherrer: Vi (vesterlændinge) havde gjort de tidligere kolonibefolkninger uret og måtte følgelig gøre denne uret god igen, nemlig via en eksport af penge og teknisk bistand. »Jeg synes«, fastslog Per Hækkerup således i et 1964-interview, »at vi herhjemme generelt har gjort for lidt for u-landene«. ¹⁰⁸ Hans pointe var i den forbindelse, at danskerne netop på dette tidspunkt havde en enestående mulighed for at hjælpe de fattige folk til at bevæge sig *hurtigere* op ad udviklingsstigen, op til det samme høje stade, som vi selv befandt os på: »[M]an må huske, at udviklingen nødvendigvis må gå gradvis frem, selv om u-landene med hjælp fra de udviklede lande kan nå vort tekniske og økonomiske stade langt hurtigere, end vi selv har gjort det«. ¹⁰⁹

Senere på året, i december 1964, fremgik det endog endnu tydeligere af *Andelsbladets* leder, at der var tale om at bringe civilisationen ud til de primitive folk i ulandene og her ikke mindst til »det mørke Afrika«, hvor den danske andelsbevægelse skulle være med til at bibringe afrikanerne »opbyggende, udviklende kræfter«. Imidlertid kunne man fra redaktionens side ikke love læserne, »hvornår disse gode kræfter tager overhånd over uvidenhedens, ufredens og andre onde kræfter i Afrika«. ¹¹⁰

Disse og mange andre udtalelser illustrerer meget præcist hele den atmosfære af dårlig, kristen samvittighed og ønsket om at gøre bod, der – ud over bekymringen over den globale udvikling og egeninteressen – lå som et implicit argument bag ulandsbistanden generelt såvel som bag 'eksporten af andelsprincipperne' specifikt.

Tesen om 'den hvide mands byrde' blev i øvrigt regelmæssigt bekræftet af andelsbevægelsens ulandskonsulenter, der specielt fra 1964-70 hjemsendte artikler, hvori det myldrer med udtalelser som »Guianas landmænd blander mælk med vand fra floderne«, »landbrugskonsulenter må lære afrikanerne bedre dyrkningsmetoder«, »u-landshjælpen skaber ny tankegang«, »behovet for udbredelse af andelsbevægelsens principper er meget stort i Gambia«, »en reorganisering af Tanzanias andelsbevægelse vil kunne give medlemmerne en betydelig økonomisk gevinst« osv. ¹¹¹

108. Per Hækkerup i *Andelsbladet*, 1964, s. 512.

109. Per Hækkerup i *Andelsbladet*, 1964, s. 512.

110. *Andelsbladet*, 1964, s. 1493.

111. Citaterne stammer fra henholdsvis *Andelsbladet*, 1965, s. 1506; *Andelsbladet*, 1966, s. 295; *Andelsbladet*, 1969, s. 97; *Andelsbladet*, 1969, s. 187; *Andelsbladet*, 1970, s. 807.

Der var i den sammenhæng ofte tale om en eksport af det, man inden for såvel den danske som internationale andelsbevægelse benævnte *andelsopdragelse*, forstået som en grundlæggende organisatorisk-kulturel oplæring af ulandsbefolkningerne i andelsbevægelsens principper som en forudsætning for demokratiseringsprocesser.¹¹² Det var netop med tanke herpå, man i ICA talte om en bistand til »ophjælpning af u-landenes andelsbevægelse«.¹¹³

Nogle talte dog også om opdragelse under mere 'frivillige' former som f.eks. den danske historiker Peter Manniche, der i 1970 udgav antologien *Rural development and the changing countries of the world*, der belyser det 19. århundredes danske andelssamarbejde som et muligt ideal for ulandsbefolkningerne – et synspunkt, som både Nyboe Andersen og den mangeårige formand for ICA, W.P. Watkins, fuldt ud kunne tilslutte sig.¹¹⁴ I samme ånd udtalte konsulent Tage Hjort, Danida, i forbindelse med et dansk-svensk andelsprojekt i Tanzania, at formålet ikke var »at kopiere den nordiske andelsbevægelse i Tanzania, men at give tanzanianerne andel i den viden, man på andelsområdet har opbygget i de nordiske lande«.

112. I et referat fra det internationale andelsseminar i Hamborg i 1962 skriver Ole Bækgaard således: »Andelsbevægelsens betydning som opdragende faktor kan vanskelig overvurderes. Ved sine bærende ideer igennem sin praktiske udformning vil den opøve sine medlemmer til en gradvis forståelse af demokratiets principper og værdi; en viden, der senere kan bringes til at bære på hele nationens styre« (*Andelsbladet*, 1962, s. 969). Se også *Andelsbladet*, 1965, s. 1143 og 1966, s. 296-97.

113. *Andelsbladet*, 1965, s. 1186. Se også Poul Nyboe Andersen i *Andelsbladet*, 1965, s. 258.

114. *Rural development and the changing countries of the world*, ed. Peter Manniche. Pergamon Press, Oxford 1970. Se f.eks. Poul Nyboe Andersen i *Andelsbladet*, 1965, s. 258 og 1966, s. 576. Se også vicedirektør Peder Elkjær i *Andelsbladet*, 1970, s. 1006. Således refererer *Andelsbladet* til en artikel af Watkin, hvori han hævder, at ulandenes andelsbevægelse må begynde med de mindst komplicerede former: »En illustration kan hentes fra dansk andelshistorie. Brugsforeningsbevægelsen efter Rochdale principper begyndte i 1866 i Danmark. De første 30 år var der kun langsomme fremskridt at notere. I denne periode udviklede danske landmænd andelssamvirket for salg af mælk, svin og æg med salg og forædling og forbedrede i hurtigt tempo deres private indkomstmuligheder. Så først – altså i slutningen af det 19. århundrede – var der i landsbyerne virkelig grobund for brugsforeninger. Der er så mange lighedspunkter i udviklingslandene og datidens danske landsbyer, så der er grund til at anbefale den samme udviklingsrækkefølge« (Watkin citeret i *Andelsbladet*, 1970, s. 775). Uden dog at inddrage udviklingsperspektivet har jeg selv sammen med politologen Gert Tinggaard Svendsen på lignende vis søgt at påvise, at *alment vedtagne* (evt. nedskrevne) *spilleregler* (»written rules of the game«), som kan sikre et åbent og ligeværdigt samarbejde – ligesom de regler, vi ser nedfældet i de danske andelsforeningers vedtægter gennem sidste halvdel af det 19. århundrede – udgør en meget vigtig forudsætning for, at en landdistriktsbefolknings overlevelseskamp falder heldigt ud (G.L.H. Svendsen and G.T. Svendsen: »Alleviating Poverty: Entrepreneurship and Social Capital in Rural Denmark 1800-1900«, *Belgeo*, 1,3, 2002, s. 231-246).

Mejeribrug – en verden af kontraster

Til venstre: I mange lande, bl. a. Kenya, der er medlem af Internationalt Mælkeforbund, er flerårige programmer i funktion for at øge mælkeproduktionen og forbruget. Primitivt mejeribrug skal afløses af moderne mejeridrift, og bl. a. må transportproblemerne løses. – På billedet ses en afrikansk dreng bære sin mælk til salg på markedet

Til højre: Andelsmejerierne blev kærnen i det danske mejeribrug. Det er ikke uden deres fortjeneste, at Danmark i dag kan placere sig som en af verdens største eksportører af mejeriprodukter. Efter New Zealand og Holland, der henholdsvis eksporterede 81 og 109 mill. kg ost i 1960, låges Danmark som nr. tre blandt osteksportørlændene med en eksport på 75 mill. kg i 1960

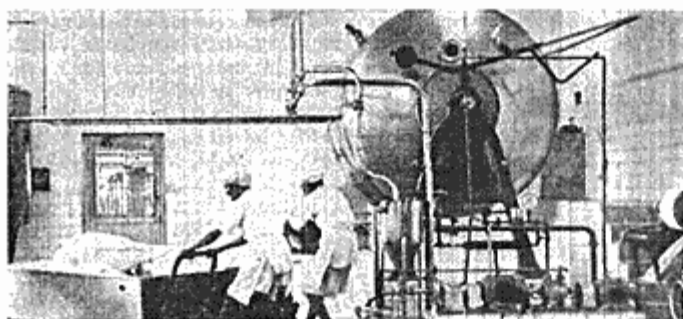

– Det danske mejeribrug står foran rationalisering for at kunne beholde sin position blandt verdens førende mejerilande.

Herunder: Kvæg i elendig foderstand, uhygiejniske malkforhold og manglende viden om mælk og mejeriprodukters betydning blandt befolkningen er de vilkår, Afrikas mejeribrug må arbejde sig borte fra

Herunder: Mælkepulverfabrikken Waihoa i New Zealand henter mælken daglig hos 634 andelshavere i 21 tankbiler. Om sommeren udbringes 600.000 kg mælk daglig, om vinteren 50.000 kg

Til venstre: Selv om Indien har næsten en femtedel af verdens kvæghold, er mælkeudbøttet yderst lille på grund af kvægets mangelfulde fodring året igennem. – På steder er der gennemført en rationalisering af mælkeforsyningerne til storbyerne. I Aarey uden for Bombay har man skabt et moderne storfmejeri, der står i skarp kontrast til landets øvrige mejeribrug. Mejeriet blev startet som et forsøg i 1949, og det har bevirket at mere end 16.000 køer er blevet overført fra selve Bombay til »Aarey Milk Colony». Dansk mejeribrug er enægret i Aarey-mejeriet, idet danske mejerifolk leder den mejeribævægelse, som FAO har oprettet i forbindelse med storfmejeriet, der dagligt indvejer 300.000 kg mælk om dagen. Det svarer til en fjerdedel af, hvad Danmarks mindste mejerier indvejer på et år. Indien har også andelsmejerier – billedet stammer fra kærnerummet i Amul andelsmejeri i Indien

Figur 5. »Mejeribrug – en verden af kontraster»

Kilde: Andelsbladet, 1962, s. 958.

Heraf fulgte, tilføjede Hjort, at de nordiske ideer »til enhver tid tilpasses de lokale forhold«. ¹¹⁵

I kraft af sine stolte traditioner for selvorganisering mente man sig inden for andelsmejeribevægelsen i særlig grad i stand til at bidrage til løsningen af nogle af de »særlige opgaver i u-landshjælpen«, Danmark kunne påtage sig, som formanden for Ulandsstyrelsen, professor Kjeld Philip, udtrykte det i 1968. ¹¹⁶ I forbindelse med et mejeriprojekt i britisk Guiana, hvor man reorganiserede et mejeri efter dansk mønster, udtalte en noget – forekommer det – bedrevidende dansk mejeriingeniør, Egon K. Hansen, at han havde »følt en glæde ved at være med til at hjælpe en lille fattig nation på et område hvor Danmark især kan hævde sig – mejeribrugget«. ¹¹⁷

Ved flere tilfælde blev rimeligheden i, at den danske andelsbevægelse skulle påtage sig 'den hvide mands byrde«, ligeledes bekræftet af de underudviklede folk selv – om end udelukkende de mest 'modernistisk' tænkende blandt dem, typisk universitetsuddannede eksperter på besøg i landet for at deltage i et af de mange andelsseminarer. ¹¹⁸ Flere af disse repræsentanter for modtagerlandene udviste i flere tilfælde en endog større iver efter hurtige udviklingsresultater end de mest utålmodige, danske ud-

115. Tage Hjort i *Andelsbladet*, 1970, s. 807-808. Ved andelsseminaret på Krogerup lød der også mere moderate ord fra repræsentanten for den internationale arbejdsorganisation ILO, J. Gudmundsson, der advarede mod at fare for hurtigt frem i ulandsarbejdet af »lutter entusiasme og ivrighed efter resultater«. Og han fortsatte: »Vi må ikke tabe pusten, men huske at 'Den, der går langsomt, går langt'« (*Andelsbladet*, 1962, s. 871).

116. Om disse særlige opgaver udtalte Kjeld Philip blandt andet: »Det er vigtigt, at de, der kommer til at arbejde med disse opgaver [producent-kooperationen] gør sig klart, at den danske andelsbevægelse ikke uden videre kan kopieres. Men man kan ud fra hele den livsindstilling, der ligger bag vor andelsbevægelse, bistå dem derude med at skabe noget, der kan minde om den danske andelsbevægelse, men som alligevel i væsentlige henseender er anderledes« (*Andelsbladet*, 1968, s. 1219).

117. Egon K. Hansen i *Andelsbladet*, 1965, s. 1508. I artiklen beretter Hansen om den uhumiske måde, hvorpå de indfødte landbrugere og arbejdere omgikkes mælken på. Han fortsætter i belærende tone: »Vi prøver på at råde bod på dette, idet vi har startet et kursus, hvor vi fortæller dem, hvordan mælk produceres, hvordan det bør behandles og sidst men ikke mindst, hvad hygiejne er, og hvordan man holder sig selv og sin arbejdsplads ren. Samtidig giver vi dem praktisk vejledning og træning i hele mejeriet. Hele mejeriet er ved at blive reorganiseret og nye maskiner installeret, så vi efterhånden kan opnå en god stabil drift af mejeriet og levere et godt, sundt og æstetisk tiltalende produkt til konsumenterne« (*Andelsbladet*, 1965, s. 1508).

118. »Jeg er blevet styrket i andelsbevægelsens grundsætninger og hele tankegang«, udtalte således sekretær i Ghanas andelsunion, J.M. Appiah, under et seminar i 1970, og han ytrede i samme forbindelse sit ønske om at udvikle den ghanesiske andelsbevægelse ad samme spor som den danske (citeret i *Andelsbladet*, 1970, s. 1065). Se f.eks. også *Andelsbladet*, 1963, s. 451ff og s. 1011ff.

viklingskonsulenter, plagede som de var af den tidsnød, der udsprang af det globale udviklingskapløb.¹¹⁹ Ligesom flere af dem betegnede deres eget folk som 'primitivt' eller 'tilbagestående'; det gælder f.eks. lederen af Knud Rasmussens Højskole i Holsteinsborg på Grønland, der ligesom Færøerne på dette tidspunkt også blev regnet med som et uland, om end et uland, som andelsbevægelsen ønskede at hjælpe mere end alle andre.¹²⁰ Han forklarede således i et interview om skolens mission, at for de unge grønlændere er springet »jo meget, meget stort fra det primitive samfund til et samfund efter europæisk mønster«.¹²¹

Udviklingsbistanden i medvind

Ulandsbistandstankegangens betydelige indflydelse i befolkningen såvel som hos beslutningstagerne ses blandt andet i den kraftige forøgelse af ulandsbistanden.

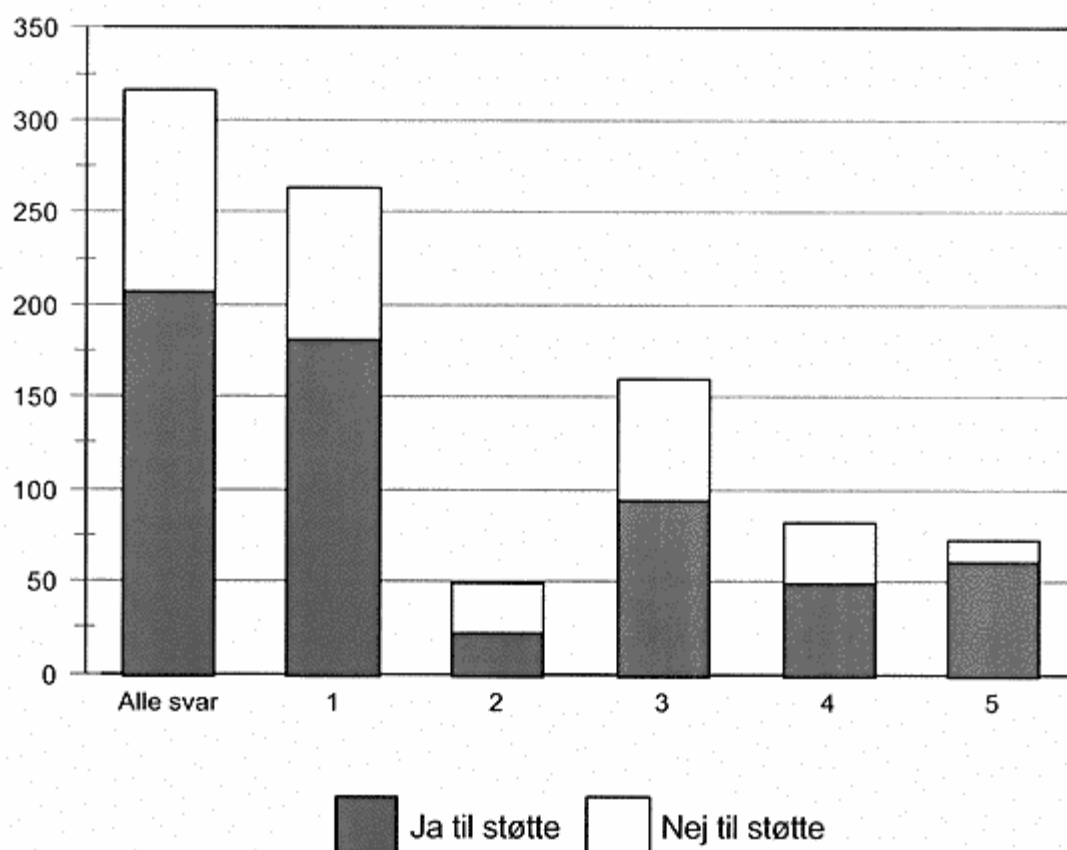
Det kan her synes forbavsende, at man valgte – og stadig vælger – frivilligt at omfordele så store økonomiske ressourcer til andre lande, som endog ikke på noget tidspunkt har drevet systematisk lobbyvirksomhed i Danmark. Hvis man således vender blikket fra de tre nævnte argumenter for udviklingsbistand til de dybereliggende *motiver* bag den, ligger svaret efter alt at dømme ikke kun i, at danskerne som nation ønskede at profilere sig som et udviklet land: De højtuddannede eksperter, konsulenter, rådgivere osv., som var ansat inden for denne sektor i de store, internationale organisationer samt på tilsvarende institutioner herhjemme, havde tillige også en naturlig interesse i, at netop deres ulandsvirksomhed fik tilført stadig større, offentlige midler.

Også funktionærerne inden for den danske andelsbevægelse søgte – bevidst eller ubevidst – at varetage ikke blot ulandsbefolkningernes, men også deres egne interesser, når de med de store, internationale hjælpeorganisationer i ryggen lagde pres på de danske politikere. »Danmark betaler 0,16 pct. af nationalindkomsten til u-landshjælp«, beklagede den tidligere nævnte Kjeld B. Juul i 1964, »mens det i de Forenede Nationer er

119. Ved det 11. internationale andelsseminar i Hillerød i 1963 mente en deltager fra et modtagerland således, at »u-landene ofte må foretrække en centraliseret andelsbevægelse fra begyndelsen. Det vil være den hurtigste vej til udvikling af samfundet – og det er spørgsmålet, om der overhovedet er tid til andet end at gå den hurtigste vej« (*Andelsbladet*, 1963, s. 1012). Se også *Andelsbladet*, 1965, s. 1014-1015.

120. Jf. en spørgeskemaundersøgelse hos de delegerede til brugsforeningskongressen i 1966 (*Andelsbladet*, 1966, s. 129).

121. H.C. Petersen i *Andelsbladet*, 1964, s. 1043. Se også *Andelsbladet*, 1963, s. 451ff.

Figur 6. Stemmeafgivningen på brugsforeningskongressen i 1966 om støtte til ulandene inden for andelsbevægelsen.

Kilde: Andelsbladet, 1966, s. 129.

Note: Spørgsmålet til de delegerede på kongressen lød ordret: »Ville De gå ind for at foreslå medlemmerne i Deres egen brugsforening at yde 2 kr. af årets dividende til støtte for andelsbevægelsen i u-landene?«. I første kolonne vises samtlige svar, i de følgende kolonner svarene fra følgende forskellige grupper af delegerede: 1) Tillidsvalgte, 2) uddelere eller funktionærer i en brugsforening, 3) delegerede fra landdistrikter og stationsbyer, 4) delegerede fra købstæder, 5) delegerede fra hovedstadsområdet.

vedtaget at stræbe mod en ydelse på 1 pct. af nationalindkomsten«. ¹²² I det hele taget dukker vendinger som »der er behov for« og »det er nødvendigt« regelmæssigt op i debatten. Som formand for Styrelsen for teknisk samarbejde med ulandene argumenterede Poul Nyboe Andersen også for øgede, offentlige bevillinger til ulandshjælpen. Således konkluderede han:

122. Kjeld B. Juul i *Andelsbladet*, 1964, s. 687-688.

deredes det i styrelsens beretning fra sommeren 1965: »Den mangesidede, internationale tekniske bistand bør antagelig, hvis Danmark skal bevare sin stilling som et af de lande, der yder mest til det udvidede program for teknisk bistand og FNs specialfond bringes op på omkring 100 mill. kr. inden for de næste 5 år ... En udvidelse af den direkte økonomiske og tekniske bistand vil ... forudsætte en betydelig styrkelse af den danske bistandsadministration ... Danmark [ligger] sammen med to andre mindre lande med en væsentlig lavere samlet bistandsydelse end de øvrige medlemslande ... Danmarks bistandsindsats blev derfor ... af komiteens formand [Nyboe Andersen] betegnet som skuffende ringe i forhold til landets høje levestandard«. ¹²³

Op gennem 1960'erne lykkedes det ikke blot at overbevise politikerne om, at den samlede bistand gradvist skulle forøges op til den af FN fastsatte ene procent af bruttonationalproduktet (det niveau, bistanden befinder sig på i dag) – det lykkedes tillige at overbevise en stor del af de mange andelsmedlemmer om, at dansk andelsbevægelse skulle gå forrest inden for den tekniske ulandsbistand.

Herom vidner en spørgeskemaundersøgelse foretaget på brugsforeningskongressen i 1966, hvor 316 delegerede (90% af alle delegerede) blandt andet svarede på spørgsmålet: »Ville De gå ind for at foreslå medlemmerne i deres egen brugsforening at yde 2 kr. af årets dividende til støtte for andelsbevægelsen i u-landene?« Hertil svarede 208 personer eller godt 66% ja, mens blot 108 eller lidt over 34% svarede nej.

Som det fremgår af figur 6, afslørede undersøgelsen dog en markant forskel mellem land og by, idet kun 15% af de delegerede fra hovedstadsområdet ikke ville foreslå støtte, mens knap 38% af de delegerede fra landdistrikter og provinsbyer gik imod.

De delegeredes kommentarer til spørgsmålet kunne dog godt vidne om, at støtten blandt den almindelige landbefolkning var knapt så stor. Således blev det af flere anset for vigtigt, at »ordningen bliver frivillig for medlemmerne, ligesom det påpeges, at et propagandaarbejde vil være nødvendigt for at få ordninger som de foreslåede vedtaget på en generalforsamling«. ¹²⁴

123. Poul Nyboe Andersen i *Andelsbladet*, 1965, s. 738. Der blev i den forbindelse også rejst krav om øgede bevillinger til ulandsforskningen. Se Thorkil Kristensen i *Andelsbladet*, 1964, s. 310ff.

124. *Andelsbladet*, 1966, s. 129.

Men de underudviklede vil ikke udvikles!

Efter den tidlige udviklingsoptimisme i første halvdel af 1960'erne begyndte de mere problematiske sider ved andelsbevægelsens ulandsarbejde imidlertid at bryde igennem i sidste halvdel af tiåret.

Allerede artikler i *Andelsbladet* fra og med anden halvdel af 1964 vidner dog om, at flere af de såkaldt underudviklede folk ikke – som nogen måske havde forestillet sig – lod sig udvikle i en håndvending. Således beskrev agronom Georg Nielsen i artiklen »Konstant opsyn med andelsarbejdet i Thailand er nødvendigt«, hvorledes *mentalitetsforskelle* mellem danskere og sydøstasiatiske folkeslag udgjorde den største hindring for implementeringen af en andelsbevægelse efter dansk mønster.¹²⁵ Lidt af den samme tendens finder vi hos den »omrejsende konsulent i udviklingslande« Robert Stærmose fra ILO, der i 1965 berettede om et uddannelsesprojekt i Pakistan. Om end bønder grundlæggende har den samme livsindstilling verden over, skrev han i den forbindelse, var det dog »fra først til sidst« et problem, at pakistanerne »som mange af Østens folk [er] perfektionister [som] har den indstilling, at kan man mestre sit fag komplet, behøver man ikke at forny sig og anstrenge sig med videregående studier«. ¹²⁶

Også grønlænderne, som andelsbevægelsen frem for alle insisterede på at udvikle, reagerede ikke altid med taknemmelighed og tjenstiver. I forbindelse med en gæstelærervirksomhed ved Knud Rasmussens Højskole i Holsteinsborg i 1966 kunne Povl Brøndsted, der i en lang årrække virkede som indenlandsk promotor for andelsbevægelsen i dens 'modernistiske' udgave, således berette om grønlændernes »passive holdning overfor udviklingen« – en holdning, der afspejledes i, at det for Brøndsted havde været svært »at få eleverne til at interessere sig for, hvordan deres egen kultur kan bringes til at harmonere med moderne teknik«. ¹²⁷ Dette gav efterfølgende *Andelsbladets* redaktion anledning til at fundere over, hvorfor grønlænderne ikke selv var »engageret i deres samfunds problemer«: »Så meget nyt ruller frem over Grønland i disse år, en gigantisk indsats af penge og menneskelige anstrengelser gøres fra det øvrige Danmark for at hjælpe vor nordligste landsdel fremad. Men det meste gøres *for* grønlænderne, ikke af dem selv«. ¹²⁸

125. Georg Nielsen i *Andelsbladet*, 1964, s. 1129.

126. Robert Stærmose i *Andelsbladet*, 1965, s. 1143.

127. Povl Brøndsted refereret i *Andelsbladet*, 1966, s. 449.

128. *Andelsbladet*, 1966, s. 449.

Andelsbladet sluttede dog ikke heraf, at den danske indsats for at udvikle det grønlandske samfund i grunden var uønsket af grønlænderne selv – noget som en udtalelse fra Brøndsted om, at »både ældre og unge grønlændere føler sig som tilskuere til den udvikling, der sker«, let kunne tolkes i retning af.¹²⁹ Nej, dette gav kun desto større anledning til, at de danske andelsfolk – blandt andet via højskolen i Holsteinsborg – skulle aktivere og inspirere de unge grønlændere og således fremdyrke et medlevende engagement.¹³⁰ På denne måde nåede *Andelsbladet* frem til en logisk forklaring på grønlændernes gådefulde modstand mod fremskridtet, som ikke kompromitterede ulands sagen, men tværtimod kun yderligere bidrog til at legitimere den: »[Grønlændernes passive holdning] kan i og for sig ikke være overraskende ... Det vil ikke alene gælde grønlændere, men enhver befolkningsgruppe, som af en eller anden årsag får økonomisk støtte fra det øvrige samfund. Og man skal endelig ikke drage den forkerte slutning, at fordi det går sådan, er støtten forfejlet eller uheldig. De kolossale fremskridt, der faktisk er sket i Grønland siden 1951 i sundhedstilstand, oplysning, boligstandard, levestandard – de er så afgørende, at næppe mange ville have været dem foruden, selv om de i høj grad er sket 'ovenfra' og 'udefra', med ingen eller meget ringe aktiv grønlandsk deltagelse i planlægning og gennemførelse af investeringerne.«¹³¹

Også inden for de internationale hjælpeorganisationer kan man allerede fra 1964 spore fornemmelsen af den ensidige hjælps utilstrækkelighed. Således udsendte de tre verdensomspændende organisationer for henholdsvis forbrugere (ICA), arbejdere (ICFTU) og landmænd (IFAP) i 1964 et fælles forslag til en international levnedsmiddelfond, der skulle fremme hjælpen til ulandene, dels via kontantbidrag, eksperthjælp og implementering af andelsprincipper, dels ved at sikre at de rige lande aftog en større andel af ulandenes eksport.¹³²

Spørgsmålet om, i hvor høj grad ulandsbistanden nyttede, var ligefrem hovedemnet for en konference i Holte i november 1968, som var ledet af formanden for den danske ulandsstyrelse, professor Kjeld Philip, Ulandsstyrelsens særlige konsulent i andelsspørgsmål, cand.polit. Aage Bo og sekretariatschef – og redaktør for *Andelsbladet* – Clemens Pedersen.¹³³ Ud over talsmænd for bistandshjælpen fra 12 lande havde man indbudt

129. Povl Brøndsted citereret i *Andelsbladet*, 1966, s. 449-450.

130. Povl Brøndsted citereret i *Andelsbladet*, 1966, s. 450.

131. Povl Brøndsted citereret i *Andelsbladet*, 1966, s. 449.

132. *Andelsbladet*, 1964, s. 1355.

133. *Andelsbladet*, 1968, s. 1128. Om konferencens formål, se citatet i den følgende note.

ICA, ILO, FAO og OECD samt tre talsmænd for modtagerlandene i Asien, Afrika og Latinamerika til at diskutere det »store kompleks af problemer i forbindelse med bistandsarbejdet overfor u-landenes andelsbevægelser«. ¹³⁴ Fra de sidstnævnte blev der imidlertid rettet kritik mod en lang række punkter af det, der efterhånden havde udviklet sig til en veritabel, selvopretholdende bistandsindustri: »Fra u-landenes side blev ikke mindst andels-seminarerne bragt i søgelyset, og der blev rejst tvivl om hensigtsmæssigheden af adskillige programmer, ligesom det blev påpeget, at udvælgelsen af deltagerne fra u-landene fortsat skaber betydelige problemer, selv om alle implicerede søger at vælge de rette«. ¹³⁵

Som svar hertil blev der talt om, at man i forbindelse med seminarerne »muligvis« ville forsøge at inddrage repræsentanter fra modtagerlandene, og hvad angår programmerne i øget grad inddrage modtagerlandets egne planlægningsmyndigheder samt sikre en bedre samordning mellem giverlandene. ¹³⁶

Der er dog også noget, der kunne tyde på, at ulandene ofte selv valgte ikke at deltage i disse møder og seminarer af mangel på interesse eller af andre årsager. ¹³⁷ Hvad angår den savnede 'hensigtsmæssighed af programmerne', er der noget, der tyder på, at dette – i det mindste i FAO – ofte udsprang af manglende kontrol over midlernes anvendelse, af overbureaukratisering, af manglende viden om ulandenes behov, samt ikke mindst af det, som statskonsulent H.H. Kristensen fra Det danske FAO-udvalg i 1970 benævnte som den alt for store konkurrence mellem FN's særorganisationer om udarbejdelse af projekter. ¹³⁸

Det er i dette lys, man skal forstå den mistillidserklæring, som kulturminister K. Helveg Petersen i 1969 rettede mod det tekniske bistandsar-

134. *Andelsbladet*, 1968, s. 1128. Sammensteds blev dette problemkompleks defineret i form af følgende spørgsmål: »Mange kræfter og mange penge anvendes i bestræbelserne for at bistå med udviklingen af andelsbevægelsen i u-landene ... Men bliver det gjort rigtigt og effektivt? Får u-landenes andelsbevægelse det størst mulige resultat ud af de penge og anstrengelser, der sættes ind i arbejdet? Lærer de lande, som yder hjælpen, i tilstrækkelig grad af hinandens erfaringer, gode resultater og mislykkede fremstød? Tager vi ved lære af, hvad u-landenes egne andelsfolk mener om vore metoder, og af, hvad deres erfaringer og ændringsforslag tilsiger?«

135. *Andelsbladet*, 1968, s. 1129.

136. *Andelsbladet*, 1968, s. 1129.

137. Således blev det i forbindelse med ICA's centralkomites møde i Helsingfors i september 1965 konstateret »med almindelig beklagelse«, at »u-landene var meget sparsomt repræsenteret ved mødet, idet kun mr. *Riazuddin Ahmed* fra Pakistan var til stede« (*Andelsbladet*, 1965, s. 1186).

138. *Andelsbladet*, 1970, s. 70.

bejde og hermed mod andelsbevægelsens hjælpearbejde. »Danmarks bistands-politik [har] hidtil været for ensidigt teknisk og økonomisk orienteret«, udtalte han således og efterlyste i den sammenhæng en inddragelse af de kulturelle aspekter. Hermed var der indvarslet en ny type ulandshumanisme, der skulle virke som ideal for bistandsgiverne, nemlig den mellemfolkelige forståelse: »Det centrale er, at vi må komme væk fra den overlegenhedsfølelse, der besjæler os i vort forhold til de fremmede folk. Men det er naturligvis ikke muligt at gøre det fra den ene dag til den anden«. ¹³⁹

I slutningen af 1960'erne synes tvivlen om bistandens nytte imidlertid for første gang at føre til en decideret kritik af bistandsprojekterne. Således måtte geografen Sten Folke i Mellemløkeligt Samvirkes blad *Kontakt* i 1969 offentligt forsvare sit stærkt kritiserede Mysore-projekt. ¹⁴⁰ Folke var i den forbindelse inde blandt andet på den tanke, at man i tilfælde af et eventuelt nyt projekt skulle »sende færre eksperter og flere penge, fordi inderne til syvende og sidst kan administrere pengene langt billigere end vi kan«.

På samme vis gjorde cand.polit. Knud Erik Svendsen, professor ved universitetet i Dar es Salaam i Tanzania, sig langt hen ad vejen til talsmand for »fri bistand«, idet det ideelle set ud fra et ulandssynspunkt »naturligvis [vil] være at få et så stort beløb som muligt helt til fri benyttelse«. ¹⁴¹

Tanken om at »udsende en check til et fjernt u-land« vakte dog af naturlige årsager en del bekymring blandt danskerne. ¹⁴²

7. Fremskridtsfolk og bagstræbere

Jeg har i denne artikel beskrevet, hvorledes en evolutionstankegang fra det 19. århundrede lå bag andelsbevægelsens ulandsbistand 1950-70. Endvidere var der tale om, at denne tidslogik førte til det, der blev be-

139. K. Helveg Petersen i *Kontakt*, 1969, s. 4.

140. Til et spørgsmål om, om projektet i det hele taget havde været en misforståelse, gav Folke følgende interessante svar: »Nej, det vil jeg ikke sige. Det er jo et af de første større danske u-landsprojekter og derfor præget af manglende erfaringsgrundlag og en manglende viden om de ting, der blev sat i gang. Derfor er det uretfærdigt at angribe projektet for hårdt. Men skulle man starte et tilsvarende projekt i dag, måtte man naturligvis tage hensyn til de gjorte erfaringer« (*Kontakt*, 1969, s. 22).

141. Knud Erik Svendsen i *Kontakt*, 1969, s. 14.

142. *Kontakt*, 1969, s. 14.

nævnt som udviklings selvmodsigelsen inden for andelsbevægelsen. Der er her tale om, at de traditionalistisk orienterede landbrugere i løbet af 1960'erne i stadig stigende omfang blev opfattet som en slags 'indre' *ulandsbefolkning* – til tider eksplicit, om end som oftest implicit. Med andre ord anså de modernistisk indstillede eksperter og landbrugere dem for at have en tilbagestående, passiv, ja, nærmest underudviklet eller 'primitiv' mentalitet, akkurat ligesom folkene i ulandene. Og ligesom ulandsbefolkningerne blev traditionalisterne – lokalpatrioterne, de forlorne romantikere, bagstræberne, den tunge ende, eller hvad man nu kaldte dem – hermed en hindring for fremskridtet, en slags 'tidsbarriere'. For de ægte fremskridtsfolk gjaldt det følgelig om at eliminere et sådant fortidigt levn i nutiden for at kunne komme videre; at eliminere disse netop i ordets bogstaveligste forstand *bagstræbere* i det projekt, der gik ud på at indtage en førerposition i det 'globale udviklingskapløb'. »Vore problemer med hensyn til traditionel indstilling«, som det blev udtrykt i *Andelsbladet* i 1965, »er mangefold forstørret i u-landene, hvor lokale traditioner og religiøse barrikader kan synes uovervindelige ...«. ¹⁴³

Selvmodsigelsen – en blandt mange, der dukker op gennem perioden – gik mere konkret ud på, at hvor andelsopdragelsen af ulandsbefolkningerne skulle ske gennem de klassiske andelsprincipper, skulle andelsopdragelsen af den 'indre' ulandsbefolkning ske gennem moderne andelsprincipper. Som det blandt andet fremgår af Nyboe Andersens åbningstale ved FDB's jubilæumsgeneralforsamling i København i maj 1966, udsprang dette bemærkelsesværdige forhold af den i det 19. århundrede rod-fæstede, antropologiske stadieteori. Heri blev en klassisk andelsorganisering efter dansk mønster anskuet som et af de første trin på vej op ad den udviklingsstige, der fører til civilisation, forstået som et demokratisk økonomisk samarbejde, som man finder det i de rige, vestlige lande. »Der er ... grund til at tro, at de store forandringer i brugsforeningsbevægelsens struktur, som er sket i de senere år, vil fortsætte fremover. Men det er ikke blot de foreningsmæssige former for vor virksomhed, der er undergivet forvandlingens lov. Det gælder også virksomhedens indhold, formålet med vort arbejde og de opgaver, vi søger at løse. *De ældste brugsforeninger blev dannet for at forbedre fattige befolkningsgruppers materielle og sociale vilkår gennem et frit samvirke. En sådan indsats af social karakter er stadig meget påkrævet ude i den store verden, hvor de tre fjerdedele af jordens befolkning lever i fattigdom. Her har tanken om et samarbejde på*

143. *Andelsbladet*, 1965, s. 1305.

andelsbevægelsens grundlag kun få steder for alvor slået rod. Danske brugsforeningsfolk, som igennem 100 år har draget fordel af denne samarbejdsform, har i dag en naturlig pligt til at være med i arbejdet for at sprede tanken om selvhjælp gennem et demokratisk økonomisk samarbejde ud til de lande, hvis befolkning i dag er mere fattige end håndværkere og daglejere i Thisted for 100 år siden«. ¹⁴⁴

I realiteten medførte en sådan 'forvandlingens lov' det selvsamme paradoks, som den tidligere nævnte parcellist Carl Wiese pegede på til brugsforeningskongressen det foregående år, da han højlydt undrede sig over, at mens der i ulandene skulle udvikles en ansvarsfølelse med henblik på selvhjælp, skulle denne ansvarsfølelse samtidig fratages »os små derude på landet«.

Imidlertid blev det hos de mest aggressive modernister utvetydigt slået fast, at sådanne danske landbrugere som Wiese, der ikke fattede, hvorfor Sonnes andelsprincipper skulle anvendes i ulandene, men ikke i Danmark, ikke blot var primitive og tilbagestående – de var også overflødige. Det var derimod de unge, veluddannede landbrugere, der i tanke og praksis aktivt støttede andelsbevægelsens funktionærer, som var i kridt-huset. De øvrige – den 'tunge ende' – skulle derimod bortrationaliseres. Som en »tilfreds« formand for Andelsudvalget, Dons Christensen, tidstypisk udtalte i 1966 i artiklen »Når 60ernes historie engang skal skrives«, i sikker forventning om, at fremtidens historikere ville »forbavsnes over, hvad andelsbevægelsen nåede i et ti-år«: »Desværre er der stadig landmænd, som ikke deltager i [L.O.K.] kurserne og ikke har større interesse for at orientere sig om problemerne. Det er dem, som på andelsvirksomhedernes generalforsamlinger kaldes 'den tunge ende'. De deltager ikke aktivt i arbejdet for at bevare og udbygge andelsbevægelsen og er derfor indirekte med til at hindre fremskridt. Men tendensen til større og færre brug inden for landbruget vil sikkert medføre, at der bliver færre landmænd i 'den tunge ende'. Det bliver de mest interesserede og de dygtigste, som bliver tilbage i landbruget – og færre vil desuden have lettere ved at blive enige«. ¹⁴⁵

144. Poul Nyboe Andersen i *Andelsbladet*, 1966, s. 576.

145. Johs. Dons Christensen i *Andelsbladet*, 1966, s. 59.

Summary

Gunnar Lind Haase Svendsen: The Danish Co-operative Movement and the White Man's Burden. An Anthropological-Historical Investigation of the Danish Aid to the Underdeveloped Countries 1960-70

Articles in the Danish agricultural journals 1960-70 demonstrate that during this decade the Danish rural population was struck by a peculiar lack of time. Particularly, the leaders within the celebrated Danish co-operative movement became increasingly afraid that the Danish farmers should be left behind by The Development. A careful investigation of the historical sources of the 1960s indicates that such rhetoric was based on an evolutionist inspired idea of 'the global race' of the cultures in space, that is, cultures competing to reach the top of an evolutionist ladder. Consequently, a major part of the Danish rural population now felt that they had to catch up with this invisible but none the less omnipresent and real Development. Such a time logic implied that only by keeping up the pace dictated by Development was it possible to escape the backwardness of the so-called underdeveloped populations – a backwardness which was documented in articles written by an increasingly numerous and influential group of consultants and leaders within the international development aid section of the Danish co-operative movement. The new time logic meant that the more traditionally minded among the Danish farmers were denounced as destructive reactionaries in the public debate, primarily by the dominant leaders within the co-operative movement. Consequently, according to these experts and top leaders, the backward (traditionalist) part of rural Denmark needed help from the more enlightened and modern part of the Danish population, including these leaders and experts themselves. However, such an 'inner' underdeveloped section within the Danish rural population should not be given help in the same way as were the underdeveloped people overseas. Therefore, in contrast to those time-honoured democratic principles of the Danish co-operative movement, which had evolved in the latter half of the Nineteenth Century, and which were applied by advisers and consultants to the underdeveloped people abroad, the primitive, mentally outdated farmers at home were told to adopt wholesale the modernization plans designed by their leaders. They were warned that if they refused they would forfeit the economic viability of their farms because of the large-scale rationalizations going on. The present article shows that during the 1960s, the formation of an evolutionist inspired argumentation based on key concepts such as 'development',

'structural changes', and 'developed' and 'undeveloped' countries lead to profound contradictions in argumentation. Irrational as such an argumentation would appear, elements of it seem to survive even today, forming important elements of the prevailing attitude of contemporary Danish farmers as well as of the entire Danish population.

(Revised by Jørgen Peder Clausager)